

Jeugdige overmoed

Denkbeelden over jongeren digitaal duiden

Els Stronks

2015 Els Stronks

© Sommige rechten zijn voorbehouden

Voor deze uitgave zijn gebruiksrechten van toepassing zoals vastgelegd in de Creative Commons licentie (zie creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.nl)

www.kb.nl/organisatie/kb-fellowship

www.nias.knaw.nl/kb-lecture

Jeugdige overmoed. Denkbeelden over jongeren digitaal duiden.

Het onderzoek dat ik tijdens het KB-NIAS fellowship deed rond het duiden van denkbeelden over jongeren in historische teksten met digitale middelen, begon ik zelf de afgelopen maanden meer en meer te ervaren als een jongleeract met drie ballen. Het zijn drie gebruikelijke ingrediënten voor een onderzoek: een onderwerp (de denkbeelden), een methode (digitalisering) en resultaten (het duiden). Maar ongebruikelijk is de manier waarop digitalisering, als relatief nieuwe methode in mijn vakgebied, ingrijpt op die andere twee. Hoe bepaalt digitalisering onze vragen, en uitkomsten van onderzoek?

In het samenspel tussen digitaliseren, denkbeelden en duiden zit 'm dus de lol, maar ook het gevaar van doldraaien. Daarom maak ik niet één, maar drie rondes door mijn materiaal. In elke ronde zitten alle drie ingrediënten, maar voor de overzichtelijkheid ligt het accent steeds op één daarvan. De eerste ronde ligt de nadruk op de denkbeelden: waarom zijn historische denkbeelden over jongeren interessant voor nu? In de tweede ronde op digitalisering: wat kan er allemaal, en wat kunnen we daarvan verwachten? De derde ronde gaat over duiding: in hoeverre kunnen we op digitale analyseresultaten nu al interpretaties baseren?

Ik sluit de drie rondes af met een korte conclusie, en begin – tegen alle gewoonten in – met een dankwoord. Wat ik de afgelopen maanden deed, had ik nooit kunnen doen zonder de hulp van velen, bij de KB, bij het NIAS en ook daarbuiten. Het vak van de letterkundige, die je vroeger bij voorkeur met een boekje in de bibliotheek vond, is sterk veranderd nu we gedigitaliseerde teksten hebben. We kunnen daardoor teksten niet alleen

stuk-voor-stuk lezen, maar ook als stelsel van teksten met patronen die je alleen ziet als je de computer teksten op bepaalde kenmerken laat doorlichten. En dat nu, kun je niet alleen, zoals zal blijken.

->|<-

Ronde 1: denkbeelden

De Amerikaanse psycholoog Stanley Hall was in 1904 de eerste die het verschijnsel 'jongere' tot object van wetenschappelijk onderzoek maakte. Hij schreef aan het begin van de 20^e eeuw een omvangrijke, tweedelige studie over de fysieke en geestelijke gesteldheid van Amerikaanse pubers en jongvolwassenen. Dat deed hij uit oprechte bezorgdheid, zo blijkt uit dit zinnetje in de inleiding:

Never has youth been exposed to such dangers of both perversion and arrest as in our own land and day.¹

¹ De volledige titel van die studie luidt: *Adolescence: its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education*. De volledige redenering van Hall luidt: 'Increasing urban life with its temptations, prematurities, sedentary occupations, and passive stimuli just when an active, objective life is most needed, early emancipation and a lessening sense for both duty and discipline, the haste to know and do all befitting man's estate before its time, the mad rush for sudden wealth and the reckless fashions set by its gilded youth—all these lack some of the regulatives they still have in older lands with more conservative traditions. In a very pregnant psychological sense ours is an unhistoric land. Our very Constitution had a Minerva birth, and was not the slow growth of precedent. Our ideas of freedom were at the outset fevered by the convulsion of the French Revolution. Our literature,

Hall meende dat Amerikaanse jongeren het risico van zedelijk verval en criminaliteit liepen omdat ze opgroeiden in een land zonder geschiedenis. Amerika importeerde wetgeving, cultuur en religie uit oudere, conservatievere landen – zoals Nederland, als het om religie ging. Het land sloeg zo zijn jeugd over, wat volgens Hall onder meer bleek uit de Amerikaanse ‘gallery of heroes’ die alleen helden op leeftijd kende:

It is not merely that we have no antiquity rich in material and spiritual monuments that is the best nursery of patriotism in the young, but our gallery of heroes is largely composed, not of glorious youth but of sages advanced in age or old in wisdom for their years. Our immigrants have often passed the best years of youth or leave it behind when they reach our shores, and their memories of it are in other lands. No country is so precociously old for its years. [...] In this environment our young people leap rather than grow into maturity.²

In zo’n land groeien jongeren niet naar volwassenheid, maar springen ze erheen, met alle gevolgen van dien, redeneerde Hall.

Met de kennis van nu lachen wij zijn zorgen moeiteloos weg. Als er één land is dat in de 20e eeuw veel jeugdige helden aan de wereld gegeven heeft – van het kindsterretje Shirley Temple tot het popidool Michael Jackson – dan is het Amerika. Maar los daarvan: we zijn geneigd Halls uitspraken te relativiseren omdat we denken dat jongeren in onze tijd pas écht in een complexe omgeving opgroeien. De (sociale) media worden daarbij vaak als complicerende factor genoemd; het mediagebruik van jongeren is bijvoorbeeld bron van zorg omdat die tot verering van ongewenste idolen kan leiden – zoals de bijna vrolijke politiefoto’s van jeugdidool Justin Bieber verhullen dat we hier naar het einde van een jongensdroom zitten te kijken.³

customs, fashions, institutions, and legislation were inherited or copied, and our religion was not a gradual indigenous growth, but both its spirit and forms were imported ready-made from Holland, Rome, England, and Palestine.’, zie G. Stanley Hall, *Adolescence: its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education*. New York: Appleton, 1904, p. xv-xvi. Zie over de invloed van Halls boek op het sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de puberteit: J.J. Arnett, ‘G. Stanley Hall’s Adolescence: A Centennial Reappraisal’, *History of Psychology* 9:3 (2006), p. 165–171.

² G. Stanley Hall, *Adolescence: its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education*. New York: Appleton, 1904, p. xvi.

³ Zie de literatuurstudie van A. Smelik e.a., *De effecten van nieuwe media op jongeren van 12-14 jaar. Verslag van een literatuuronderzoek*. Enschede: SLO, 2007, waarin bijvoorbeeld op p. 16 (impliciet) wordt uitgegaan van de gedachte dat media nu zoveel complexer zijn dat het voor jongeren steeds ingewikkelder wordt ermee om te gaan. Het rapport verwijst onder meer naar onderzoek van Patti Valkenburg, die zes potentiële gevaren signaleert: 1) media worden steeds commerciëler, 2) worden steeds meer gebruikt voor sociale interactie en 3) voor identiteitsvorming, 4) bedreigen steeds meer de privacy van jongeren, 5) zorgen voor vermenging fictie en realiteit en 6) nodigen uit tot multitasken. Zie ook <http://www.mediaenmaatschappij.nl/index.php/onderzoek/publicaties-rondom-social-media-stress/227-onderzoek-jongeren-lijden-aan-social-media-stress-sms> en P. Valkenburg, *Schermgaande jeugd. Over jeugd en media*. Amsterdam: Prometheus Bert Bakker, 2014.

Justin Bieber in politiefoto's, december 2014, AP Photo/Miami Dade County Jail.

Justin Bieber voor de rechter, januari 2014,
<http://www.mirror.co.uk/3am/celebrity-news/justin-bieber-appears-court-bond-3055219>.

Maar ook, een wat serieuze noot, omdat we West-Europese jongeren via YouTube filmpjes voor IS geworven zien worden.

Screenshot uit de zelfmoordvideo van de 19-jarige Abu Abdullah al Hollandi uit Maastricht, uit
<https://www.youtube.com/watch?v=mczpdBld2EA>.

De geschiedenis leert dat dergelijke zorgen over de jeugd van alle tijden zijn: ook in de klassieke Oudheid dacht men al dat jongeren extra kwetsbaar waren. Iemand als Horatius maakte er zich zorgen over dat jongeren, zacht als was nog immers, gemakkelijk tot het kwade verleid konden worden.⁴ Historisch Nederland kende die zorgen ook. Kijken we bijvoorbeeld naar de verklaring die in 1619 werd opgesteld na de Synode van Dordrecht, waar de kerkelijke twisten bezworen moesten worden die in de nog jonge Republiek bijna tot een burgeroorlog leidden. De opgroeiende jeugd krijgt in die verklaring speciale aandacht, omdat de komende generatie de sleutel voor de (goed gereformeerde) toekomst in handen heeft. Op de scholen, en dus ook in schoolboekjes mag niets komen te staan dat de jeugd misleidt:

Daer en boven vermaent dese Eerweerdige Synodus ernstelijck alle kerckelijcke vergaderinghen, datse neerstighe wacht houden over de kudden die haer bevolen zijn; datse in tijts haer stellen tegen alle nieuwiggheden die in de Kercke souden mogen oprijzen, ende de selve als on-cruyt uyt den acker des Heeren uytroyen; datse goede acht nemen op de Scholen ende de Leeraren in de selve, op dat uyt besondere gevoelens ende quade meyningen die de jeucht soude mogen ingeplant werden, niet wederom eenich verderf voor de Kercke ende de Republijcke veroorsaect en werde.⁵

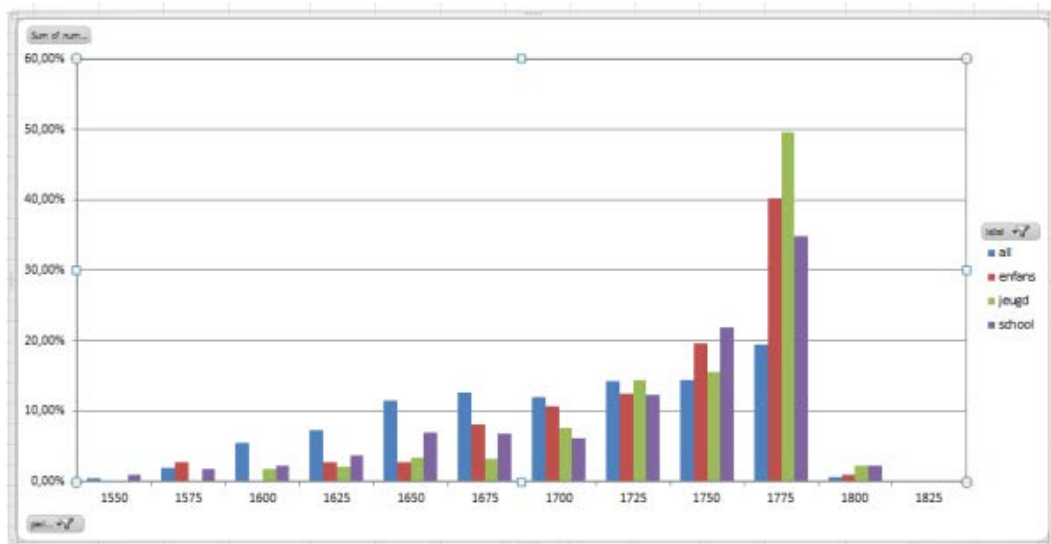
Om dat soort denkbeelden ging het me in mijn onderzoek, omdat ik nieuwsgierig was naar de manier waarop in de nog jonge Republiek nagedacht werd over de rol die de jongste generaties in de opbouw van het land konden hebben – daar ligt een parallel met Halls gedachten over de rol van de jeugd in jong Amerika.

Uit eerder onderzoek weten we al dat denkbeelden over de jeugd in die vroegmoderne periode bijzondere vormen kregen. Denken over de jeugd deed men altijd al, kunnen we aannemen, maar in 16^e-eeuws Europa besloten volwassenen om de meest uiteenlopende redenen de specifieke gedragingen en gevoelens van jonge mensen nader onder de loep te nemen. Humanisten als Erasmus en Montaigne zagen vooral de educatieve uitdaging: hoe krijg je jongeren zover dat ze zelf gaan denken, verstandige beslissingen nemen? Reformatoren als Luther zagen in jongeren nieuwe aanwas voor hun kerkgenootschappen, of jonge zielen die van zonden gevrijwaard moesten worden.

Ze hadden allemaal hun eigen motieven, maar de jeugd ontkwam vanaf dat moment niet meer aan aandacht en bemoeienis van de kerk, hun ouders en hun leraren. Een belangrijk middel om de gedachten te vormen, maar ook om de jeugd te reguleren en te beïnvloeden, was de massaal op gang komende boekproductie:

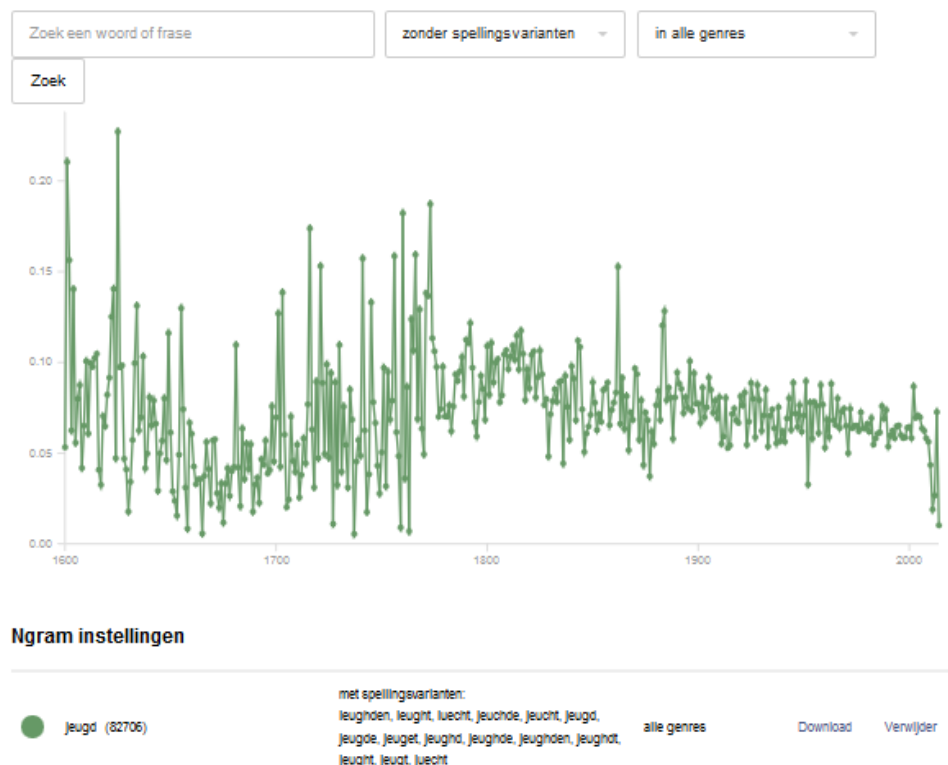
⁴ Zie E. Eyben, *Restless Youth in Ancient Rome*. Londen: Routledge, 2005, p. 14.

⁵ 'Iudicium Synodi Nationalis, 1619', in: J.N. Bakhuizen van den Brink (ed.), *De Nederlandse belijdenisgeschriften*. Amsterdam: T. Bolland, 1976 (tweede druk), p. 283.

Zoekresultaten op (varianten van) de woorden jeugd, school en *enfant* in de Short Title Catalogue Netherlands (STCN).

Kijken we even naar de in de Nederlanden geproduceerde titels uit de Short Title Catalogue Netherlands met (varianten van) de woorden jeugd, school en *enfant* (om ook het Franstalige aanbod mee te nemen) over de periode 1550-1800, dan wordt duidelijk hoezeer teksten en opkomende ideeën over de jeugd verbonden waren. In dit grafiekje zien we teksten waarvan de titel aangeeft dat ze over en voor de jeugd geschreven en gedrukt werden. Maar er waren ook veel teksten zonder zo'n titel als signaal waarin schrijvers zich over jongeren uitlieten en het verschijnsel 'jeugd' probeerden te doorgronden. De massaliteit daarvan kunnen we enigszins in beeld krijgen als we met een nGram viewer bekijken hoe vaak het woord jeugd, of spellingsvarianten daarvan, na 1600 voorkomt in de bestanden van de Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren (DBNL).

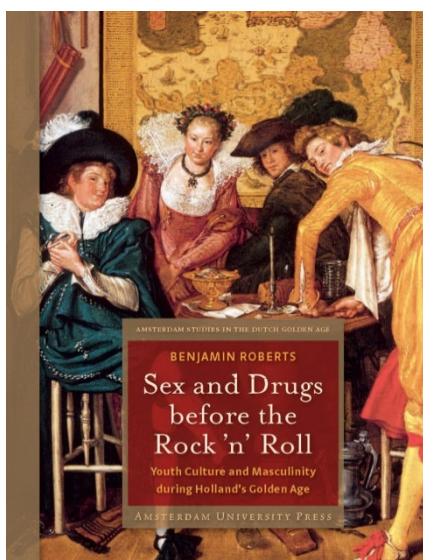

DBNL, nGram viewer, zoekresultaten voor 'jeugd' met spellingsvarianten.

Bestaand onderzoek belicht in de boekproductie vooral het aandeel van theologische en pedagogische teksten, die gericht waren op het beschermen en intomen van de jeugd, en met name over kinderen heel uitgesproken ideeën bevatten. Sommige daarvan zult u meteen herkennen: kinderen zijn als een vel 'wit pampier', schreef de predikant Willem Teellinck bijvoorbeeld al in het begin van de 17^e eeuw, om volwassenen te waarschuwen dat dat papier door de zondige aard van de mens gedoemd was bevuild te raken, tenzij kerkelijke gezagdragers en in steeds belangrijkere mate ouders erin slaagden reinigend op te treden.⁶ Een andere, mogelijk nog bekender denkbeeld vinden we in het zinnetje 'Kinderen zijn hinderen' van Jacob Cats, geschreven rond 1630. Teksten als deze hebben het ideaal van ouderlijke controle in het collectieve geheugen van Nederland geprent. Aan het veel schaarsere onderzoek naar vroegmoderne denkbeelden over jongeren, ontleen we vooral het schrikbeeld van de ontsporende jeugd – zie bijvoorbeeld Benjamin Roberts' recente *Sex and Drugs before Rock 'n' Roll. Youth Culture and Masculinity in Holland's Golden Age*.⁷

⁶ Aangehaald in J. Dekker, 'Verschuivende pedagogische ambities in de Nederlandse geschiedenis'. In: W. Koops, & M. de Winter (eds.), *Wereldwijd opvoeden*. Amsterdam: SWP Uitgeverij, 2011, p. 30-47, citaat op p. 31.

⁷ B. Roberts, *Sex and Drugs before Rock 'n' Roll. Youth Culture and Masculinity in Holland's Golden Age*. Amsterdam: AUP, 2012. Roberts bespreekt ook de groei van de groep jongeren in de Republiek.

Benjamin Roberts, *Sex and Drugs before Rock 'n' Roll. Youth Culture and Masculinity in Holland's Golden Age*. Amsterdam: AUP, 2012.

Door dat bestaande onderzoek heeft het idee postgevat dat de door welvaart groeiende groepen jeugd voor de vroegmoderne Republiek vooral een probleemfactor vormde. Maar wat nu als we aannemen dat interesse voor deze bevolkingsgroep niet alleen groeide uit bezorgdheid, maar ook omdat men – jongeren inclusief – mogelijkheden zag? Als we met digitale middelen gaan zoeken, kunnen we dan een andere dynamiek tussen jong en oud in historische teksten blootleggen, en zo niet alleen de zorg van de volwassenen maar ook het jeugdig elan van vroegmodern Nederland in beeld krijgen?

Want naast eeuwigdurende zorgen over de jeugd bestaan er ook altijd hooggespannen verwachtingen over jongeren. Dankzij de nGram viewer van de DBNL kwam ik op het spoor dat in 1841, bij een kritische bespreking van Klikspaans *Studenten-typen*⁸, in *De Gids* de verwachting wordt uitgesproken dat de studerende jeugd – dan voor het eerst veelbetekenend de ‘bloem der natie’ genoemd – de toekomst van het land zal bepalen, omdat zij: ‘in de orde der dingen tien jaren later de toongeeftster onzer maatschappij wordt, - of Doctoren en Domine's, Meesters en Hooggeleerden, Leden des Raads, Leden der Tweede Kamer’.⁹

Dergelijke maatschappelijke verwachtingen waren er al eerder, zagen we aan de verklaring opgesteld na de Synode van Dordrecht, ook omdat jongeren over eigenschappen en kwaliteiten beschikken die volwassenen in de loop van hun leven verliezen. Jeugdige overmoed is zo'n eigenschap; ik duik daar even iets in om te laten zien wat onderzoek naar dergelijke denkbeelden kan opleveren. Aristoteles constateerde al in de Oudheid dat jongeren door jeugdige overmoed geneigd zijn het onmogelijke aan te vangen – ze worden op die leeftijd immers nog niet getemperd door ervaringen van mislukkingen: ‘They [=jongeren] have high aspirations; for they have never yet been humiliated by the experience of life, but are unacquainted with the limiting force of circumstances’.¹⁰ De Amerikaanse psycholoog J. Arnett claimt in recent onderzoek dat

⁸ Eerste druk Leiden: Hazenberg, 1841.

⁹ Anoniem, *De Gids*. Amsterdam: P.N. van Kampen, 1841, p. 504.

¹⁰ J. Jensen Arnett, *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens Through the Twenties*. Oxford: Oxford University Press, 2015, p. 328.

optimisme over het eigen optreden een wezenlijk kenmerk is van de jeugd – in alle culturen, en alle tijden.¹¹

Aristoteles zag voor volwassenen de taak de nog ongebreidelde kracht van de jeugd in goede banen te leiden.¹² Op dat gegeven baseerde Vondel zijn tragedie *Faëton* uit 1654. Aan het begin van dat stuk ontdekt de jonge Faëton dat de zonnegod Apollo zijn vader is. Faëton meldt zich bij Apollo, en die belooft zijn zoon – om in één klap alle verloren jaren in te halen – dat hij hem alles zal geven wat hij wenst. Faëton kiest voor een rondrit op Apollo's zonnewagen. Als jonge jongen blijkt hij die wagen niet in bedwang te kunnen houden. De oppergod Jupiter moet eraan te pas komen om te voorkomen dat er een ramp gebeurt. Eerst zet Jupiter Apollo onder druk om in te grijpen, maar als die dat niet doet, zorgt Jupiter er zelf voor dat Faëton ter aarde stort, en zo de controle over de zonnewagen afstaat. Faëton vindt zijn graf in Italië. Vondel sluit af met: 'elck spiegle zich aen 't graf, dat jongh en out zeit:/Italje is 't kerckhof van de reuckelooze Stoutheit.'. Jong en oud kunnen dus iets leren van de val die Faëton als gevolg van zijn roekeloze durf maakt. Maar Faëton is niet de enige die in het stuk roekeloos genoemd wordt.¹³ Als oppergodin Juno erachter komt wat Apollo zijn zoon beloofd heeft, stelt ze hem de retorische vraag: 'Gy zwoert dan reuckeloos, en stont het reuckloos toe?'.¹⁴ Voor die volwassen vorm van roekeloosheid bestaat geen begrip: in Juno's ogen is Apollo deze roekeloosheid te verwijten. Maar de jonge variant van roekeloosheid kan wél op begrip rekenen. Het begrip van vader Apollo, die Faëton ook na diens noodlottige wens een 'Onnoosle [=onschuldige] jonge knaep'¹⁵ noemt, is niet zo verwonderlijk. Maar begrip komt er ook van de rei van zangers, die een neutralere commentaarfunctie heeft in het stuk. De rei betoogt dat Jupiters optreden buiten proporties is:

Jupijn, nu t'ongeduldigh,
Te streng in 't straffen van een zaeck,
Medoogenwaerdigh, vlamt op wraeck
Des jonglings [=wraak op de jongen], al t'eenvuldigh [=eenvoudig, simpel].¹⁶

Jupiter, zelf toch ook zeker geen lieverdje in zijn jonge jaren, heeft zich volgens de rei veel te ongeduldig gemengd in een zaak die meer mededogen waard was.

¹¹ J. Jensen Arnett, *Adolescence and Emerging Adulthood. A Cultural Approach*. Boston: Pearson, 2013, p. 11.

¹² Zie P.M. Westenberg, *De jeugd van Tegenwoordig!*. Diesoratie Universiteit Leiden. Leiden, 2008, p. 4.

¹³ In een lied uit 1610 vinden we Faëton ook al door zijn 'stouthed' getypeerd: 'Dats *Phaeton*, die door stoutheyt groot/Ded' u end' oock *Driaden* hinder//Maer loon zijns wercks is nu zijn doot.', zie 'Herfst-liedt', in: *Den Nederduytschen Helicon*. Alkmaar: Jacob de Meester, 1610, p. 191.

¹⁴ J.F.M. Sterck, H.W.E. Moller, C.G.N. de Vooys, C.R. de Klerk, B.H. Molkenboer, J. Prinsen J.Lzn., L. Simons, C.C. van de Graft, L.C. Michels, J.D. Meerwaldt en A.A. Verdenius (eds), *De werken van Vondel. Tiende deel 1663-1674*. Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur 1937, p. 64, derde bedrijf, r. 765.

¹⁵ J.F.M. Sterck, H.W.E. Moller, C.G.N. de Vooys, C.R. de Klerk, B.H. Molkenboer, J. Prinsen J.Lzn., L. Simons, C.C. van de Graft, L.C. Michels, J.D. Meerwaldt en A.A. Verdenius (eds), *De werken van Vondel. Tiende deel 1663-1674*. Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur 1937, p. 53. Ook Jupiter benadrukt in het vierde bedrijf (r. 1132) de onschuld van Faeton.

¹⁶ J.F.M. Sterck, H.W.E. Moller, C.G.N. de Vooys, C.R. de Klerk, B.H. Molkenboer, J. Prinsen J.Lzn., L. Simons, C.C. van de Graft, L.C. Michels, J.D. Meerwaldt en A.A. Verdenius (eds), *De werken van Vondel. Tiende deel 1663-1674*. Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, 1937, p. 84.

Hetzelfde begrip voor jeugdige overmoed vinden we in een lied van de historieschrijver Pieter Christiaenszoon Bor, in *Den oorspronck, begin ende aenvanck der Nederlandtscher oorlogen* uit 1617. Bor schreef die liederen speciaal voor de jeugd, als een soort korte versie van zijn prozaversie over de Nederlandse Opstand, omdat jonge lezers 'meestendeel het hoofd ende sinnen ongeerne met veel leesens quellen, ende nochtans wel geerne van alles wetenschap soudén begeeren te hebben, daer uyt sy int corte sullen mogen verstaen ende in memorie behouden, 'tgene int lange ende breet sedert den voorsz. tijdt in dese Landen geschiet ende by my geschreven is'.¹⁷ In een van de liederen, 'Begin der Regeringhe van den groot Commandeur', schrijft Bor over de periode na 1572, toen de Republiek hoopte dat de opvolger van Alva, Sancho d'Avila, wat meer clementie met het land zou hebben. Men kwam bedrogen uit, want d'Avila ging op oorlogspad in Zeeland. De stad Middelburg dreigde door verraad van enkele burgers in Spaanse handen te vallen, beschrijft Bor, maar het leger van Willem van Oranje kwam daar op tijd achter en berechtte de verraders:

Eenige die ontquamen 't mee,
Eenige kregen gracy,
Want sy nu waren seer gedwee,
Verleyt deur joncheyt lacy,
Want het en is altijt niet goet,
D'uyterste straf te plegen;
Want als men hem bekeert met boet,
Is Godt goedich genegen.¹⁸

Zowel de tekst van Vondel als die van Bor geeft aan dat genuanceerd werd nagedacht over de consequenties die jeugdige overmoed voor de jonge betrokkenen kon hebben. In het geval van Bor was het beleid van volwassenen erop gericht kansen voor jongeren te creëren door ze niet bij de eerste ontsparing genadeloos te straffen, en zo iets bepleit ook de rei in Vondels *Faëton*. Bor specificeert dat door te zeggen dat die jongeren de kans op bekering, verbeterd inzicht, gegeven moet worden – omdat de goedige, barmhartige God niet anders zou willen. Een interessante parallel met het heden.

Interessant is ook, als we terugkoppelen naar Aristoteles' idee dat jeugdige overmoed het gevolg is van het nog ontbreken van ervaringen van falen en mislukken, dat Vondel en Bor in een tekst die

¹⁷ P.C. Bor, *Den oorspronck, begin ende aenvanck der Nederlandtscher oorlogen. Gedyurende de regeringe vande Hertoginne van Parma, de Hertoge van Alba ende eensdeels vanden groot Commandeur*. Leiden: Govert Basson, 1617, p. v-vi. In het hele citaat worden niet alleen de jongeren maar ook vrouwen als doelpubliek genoemd: 'middelretijdt heb ick oock tusschen tijden om my selven (als ick ledighe tijdt ghehadt hebbe) te oeffenen, de voorschreven mijne vvtghegevene schriften in Liedekens vervaet, ende daer noch eenighe by ghevoecht, inhoudende een ghedeelte van 'tgeene onder de Regeeringhe van den groot Commandeur is gheschiet, daer van ick noch niet in druck en hebbe ghegeven, maer ter gelegender tijt, soo't den Heere gelieft sal geschieden, ende dit tot vermaeckinghe der Nederlantscher vrouwen ende jeucht, de welcke meestendeel het hoofd ende sinnen ongeerne met veel leesens quellen, ende nochtans wel geerne van alles vvetenschap soudén begeeren te hebben, daer vvt sy int corte sullen mogen verstaen ende in memorie behouden, 'tgene int lange ende breet sedert den voorsz. tijdt in dese Landen geschiet ende by my geschreven is.'

¹⁸ P.C. Bor, *Den oorspronck, begin ende aenvanck der Nederlandtscher oorlogen. Gedyurende de regeringe vande Hertoginne van Parma, de Hertoge van Alba ende eensdeels vanden groot Commandeur*. Leiden: Govert Basson, 1617, p. 57.

ervaring aan jonge lezers/kijkers aanreiken. Ze geven jonge lezers/kijkers herinneringen – in Vondels geval heel letterlijk, als hij naar het graf van Faëton wijst als *lieu de mémoire* – waardoor jongeren zonder zelf de mislukking te hoeven meemaken, de schaduwzijde van jeugdige overmoed ervaren. In de 19e eeuw wordt dit mechanisme verder geperfectioneerd, bijvoorbeeld in een boek als *De jeugd van beroemde mannen*, geschreven door Reinoudina de Goeje, die publiceerde onder de naam ‘Agatha’.¹⁹ Daarin worden de jeugdijaren belicht van Nederlanders die, eenmaal volwassen, met hun heldhaftig optreden de Republiek groot maakten in de Gouden Eeuw. Eén van hen is Michiel de Ruyter, wiens problematisch leergedrag breed wordt uitgemeten. In zijn overmoed klimt hij liever in een kerktoren in Vlissingen om beter zicht te hebben op wat er zich op de Schelde afspeelt, dan dat hij zich gedegen laat onderwijzen.

Reinoudina de Goeje, *De jeugd van beroemde mannen*. Leiden: Van den Heuvell & van Santen, 1864.

De gevaren van dit gedrag worden expliciet besproken, maar ook wordt getoond hoe het zich allemaal nog ten goede keert als de kleine Michiel snapt waar leren toe dient.

Hij komt pas 29 januari 2015 in de bioscoop, en ik zag dus alleen nog maar een *trailer*, maar als ik me niet vergis is de film over Michiel de Ruyter die eraan zit te komen een regelrecht vervolg op die 19e-eeuwse heldenverering. Het lot van een heel land in de handen van één zeeheld, die alle deugden die we in de 20e en 21e eeuw typisch Nederlands zijn gaan noemen – het polderen, het samenwerken, het beschermen van de vrijheid van anderen – blijkt te belichamen en in de hoofden van jonge Nederlandse kijkers mag gaan inprenten.²⁰

Hoe veel subtieler zijn dan de teksten van Vondel en Bor, die laten zien hoe jongeren op de weg naar heldendom soms fatale verkeerde beslissingen nemen, maar daarmee hun (symbolische) waarde voor de maatschappij niet verliezen. Dat is misschien beroepsdeformatie, te denken dat het verleden ons meer subtiliteit kan bieden dan het heden. Maar ik wil tegenwicht bieden aan een impliciete aanname die je vaak vindt in terugblikken op de geschiedenis, namelijk dat

¹⁹ Agatha [=Reinoudina de Goeje], *De jeugd van beroemde mannen*. Leiden: Van den Heuvell & van Santen, 1864.

²⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=j21tliSiKI>. Met dank aan Saskia Pieterse, die me hier opmerkzaam op maakte. Zie ook: <http://www.nu.nl/film/3971538/einde-michiel-ruyter-film-aangepast-kinderen.html>.

denkbeelden (in dit geval over jongeren, maar je kunt dat vast breder trekken) in de loop der eeuwen als vanzelf steeds progressiever worden. In een artikel dat kortgeleden in de *Volkskrant* gepubliceerd werd, over de vernieuwde gedaanten van een aantal jeugdfiguren, vormde die aanname basis van een tussenkopje: 'Stripboekmakers zijn het progressiefst'.²¹

www.cartoonpics.net

pixgood.com

De roodharige, lesbische, Joodse Batwoman zoals ze in 2009 geïntroduceerd, werd in dat stuk gepresenteerd als het ultiem progressieve vervolg op Batman.

Er zijn voorbeelden te over om ons op dat punt voor illusies te behoeden. Kijken we bijvoorbeeld naar 19^e-eeuwse ideeën over speelgoed²², die veel minder genderbepaald zijn dan die van ons nu. In de 19^e eeuw werd speelgoed door jongens en meisjes gedeeld, nu hebben we roze en blauwe afdelingen in speelgoedwinkels, en zijn maatschappelijke debatten nodig om in reclamefolders althans enige minder stereotiep gebruik van kleuren, afbeeldingen en teksten te doen voorkomen.²³

²¹ J. Althuisius, 'De drastische make-over van jeugdfiguren', *de Volkskrant*, 27 december 2014, Vonk, p. 4-5.

²² Zie ook H. Cunningham, *Children & Childhood in Western Society since 1500*. London: Longman, 1995, p. 75.

²³ Met dank aan Andrea Langendoen die me er op wees dat de speelgoedketen Bart Smit, onder invloed van discussies in 2013, enige aanpassingen gemaakt lijkt te hebben in zijn folder. Zie ook: <http://www.ad.nl/ad/nl/1012/Nederland/article/detail/3758647/2014/09/29/Bart-Smit-emancipeert-Sinterklaasfolder-na-rel.dhtml>.

24

Genderneutrale blokken van de Amerikaanse firma Richter uit 1900, versus het resultaat van discussies over gegenderd speelgoed in 2013 in de Bart Smit folder van dat jaar: een stofzuigende jongen vervangt het bekritiseerde meisje uit de folder van 2013, en de tekst is eveneens aangepast.²⁵

Ik ga ervan uit, zoals u ondertussen gemerkt zult hebben, dat denkbelden cultureel bepaald zijn en bepalend zijn voor diegenen die in die cultuur opgroeien. Als wij verwachten dat de jeugd probleemgedrag vertoont, of naar rebellie hangt, gaan we daar als samenleving op anticiperen en dat gedrag neutraliseren of faciliteren. Culturele uitingen spelen in dit proces een grote rol, en in de vroegmoderne periode, toen teksten werden geschreven met het oog op hele concrete maatschappelijke functies, zijn met name teksten bepalend geweest.²⁶ Vondel haalt niet voor niets in het voorwoord van zijn *Faëton* met instemming Plato aan, die schreef: 'Wy zullen de moeders en voesters vermaenen den jongen knaepen uitgeleze fabelen te vertellen, en hunne gemoeden naerstiger met Fabelen dan met handen te fatsoeneeren'.²⁷ Een bezoek aan een opvoering van Vondels *Faëton* werd geacht het gemoed van de jeugd net zo te fatsoeneren als de klassieke fabelen dat deden. Niet alleen teksten die we nu literair noemen, bepalen onze leefwereld. Voor wetsteksten geldt dat evenzeer. In Nederland is bijvoorbeeld sinds het 19^e-eeuwse 'kinderwetje van Van Houten' kinderarbeid gestigmatiseerd als 'onwenselijk', en misschien zelfs wel

²⁴ Bron voor 2103: <https://view.publitas.com/bart-smit-nl/bart-smit-cadeauboek-2013/page/46-47>; bron voor 2014: <https://view.publitas.com/bart-smit-nl/het-grote-speelgoedboek-2014/page/40-41>. Zie ook: <http://www.ad.nl/ad/nl/1012/Nederland/article/detail/3758647/2014/09/29/Bart-Smit-emancipeert-Sinterklaasfolder-na-rel.dhtml>

²⁵ En nog een voorbeeld waaruit blijkt dat het voortschrijden van de tijd niet altijd verandering, of zelfs verbetering impliceert: ouders kunnen nu denken dat ze middels de keuze van voornamen van onze kinderen veel individuelere verwachtingen en ideeën uitdrukken, maar onderzoek leert dat het aantal voornamen eeuwenlang niet in aantal toenam (omdat het vernoemen van kinderen de standaard bleef). Pas na 1960 kwamen er wat meer namen in omloop, werd de keuze groter, vooral dankzij de immigratie en de daarmee gepaard gaande introductie van namen uit andere culturen. Vernoemen blijft echter ook nu een belangrijk mechanisme. Zie G. Bloothoofd, 'Voornamen in kaart: een weerspiegeling van maatschappelijke veelvormigheid', in A. Schuurman, O. Boonstra (redactie), *Tijd en Ruimte. Nieuwe toepassingen van GIS in de alfawetenschappen*. Utrecht: Matrijs, 2010, p. 38-51.

²⁶ Een voorbeeld van het effect van teksten op de verbeelding van een jonge auteur is te vinden in F. Heinen, 'Bijzonder gemiddeld', *de Volkskrant*, 27 december 2014, Vonk, p. 2.

²⁷ J.F.M. Sterck, H.W.E. Moller, C.G.N. de Vooy, C.R. de Klerk, B.H. Molkenboer, J. Prinsen J.Lzn., L. Simons, C.C. van de Graft, L.C. Michels, J.D. Meerwaldt en A.A. Verdenius (eds), *De werken van Vondel. Tiende deel 1663-1674*. Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, 1937, p. 35.

‘onmenselijk’.²⁸ Zo kijken wij nu sindsdien naar kinderarbeid elders in de wereld²⁹, maar in het Nederland van vroeger was kinderarbeid georganiseerd en verbonden met bijvoorbeeld onderwijs in gilden.³⁰

Al die teksten zorgen voor het reguleren én tot bloei laten komen van jongeren, en het balanceren tussen die beide uitersten is een hele kunst, kunnen we constateren als we naar onze tijd kijken – want maar al te vaak komt het accent op reguleren en andere vormen van problematiseren te liggen. Ons denken over jongeren wordt bijvoorbeeld bepaald door onderzoekers, voor wie probleemgedrag een natuurlijk aanknopingspunt vormt.³¹ Zo maar een voorbeeldje, een aankondiging van een interview met de Groningse hoogleraar orthopedagogiek prof. dr. Erik Knorth, op de website van de Rijksuniversiteit Groningen: ‘Onschuldig zijn we als we geboren worden. Kwetsbaar en puur. Maar als we opgroeien kan er van alles misgaan. Elk jaar komen er in Nederland zo’n 270.000 kinderen en jongeren in aanraking met jeugdzorg vanwege gedrags- of opvoedingsproblemen.’³² Ook media bepalen onze denkbeelden, en omdat voor hen vooral excessen interessant en nieuwswaardig zijn, (ver)tekenen die ons beeld evenzeer.³³

->|<-

Ronde 2: digitalisering

Ook onze opvattingen over de historische jeugd kennen die vertekeningen, met name door de overmatige aandacht voor teksten over jonge kinderen, met een normatieve, pedagogische insteek. Voordeel van die teksten is dat ze denkbeelden expliciteren, maar omdat ze zo expliciet zijn, nemen ze het zicht weg op denkbeelden die meer tentatief of meer verborgen waren. Komen

²⁸ W. Schenkeveld, *Het Kinderwetje van Van Houten. Sociale wetgeving in de negentiende eeuw*. Hilversum: Verloren, 2003, beschrijft in kort bestek hoe de Nederlandse gedachten over dit fenomeen veranderden.

²⁹ Zie A. Twum-Danso Imoh en R. Ame (eds.), *Childhoods at the Intersection of the Local and the Global*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014 voor een vergelijkend perspectief van mondiale denkbeelden over kinderen.

³⁰ Zie het onderzoeksproject van Ruben Schalk aan de Universiteit Utrecht, en zijn binnenkort verschijnende dissertatie die als werktitel heeft: *Institutional change and the financing of education in the Netherlands, 1750-1930*.

³¹ En die misschien ook wel geneigd zijn het bijzondere uit te vergroten om het onder de aandacht te brengen. Als je bijvoorbeeld het boek van James Kennedy over Nederland in de jaren zestig leest, zou je denken dat de hele jeugd van toen in de contramine was, en actief deelnam aan een ‘tegencultuur’ die de orde van de volwassenenwereld beoogde te ondermijnen – terwijl tegelijkertijd uit dat boek duidelijk wordt dat met name in grote steden een opstandige voorhoede werd gevormd, die lang niet door alle jongeren in het land werd nagevolgd. Zie J. C. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig*. Amsterdam: Boom, 1995, p. 127-130.

³² Zie: <http://www.rug.nl/about-us/multimedia/aa1005jeugdzorgerikknorth>.

³³ In meer of mindere mate gebeurt dat actief. In het uit de hand lopen van een verjaardagsfeest van een tiener in Haren enige jaren geleden speelde het medium Facebook een rol, maar er is door onderzoekers betoogd dat pas van een landelijke rel sprake werd op het moment dat niet meer de jongeren op Facebook, maar de volwassenen in andere media zich ermee bezig gingen houden. Zie over het ‘Project Haren’ deze Wikipedia-pagina: http://nl.wikipedia.org/wiki/Project_X_Haren.

die wel tevoorschijn als we alle digitaliseringsinspanningen die de afgelopen decennia gedaan zijn, ten volle benutten?

Dat ik gebruik van digitalisering zo als verwachting formuleer, danken we onder anderen aan de literatuurwetenschapper Franco Moretti, die claimde dat we door van afstand te kijken naar grote hoeveelheden teksten (*distant reading*), traditionele resultaten die we met *close reading* verkregen, kunnen verbeteren.³⁴ We duiden als letterkundigen nu niet meer die ene, mogelijk wel heel uitzonderlijke en niet generieke tekst, maar kunnen het grote geheel overzien. Zo'n omslag in het vak schept verwachtingen. De Amsterdamse hoogleraar Rens Bod repte in zijn oratie enige jaren geleden zelfs van het einde van de traditionele, puur op duiding van een enkel object gerichte geesteswetenschappen en verwelkomde de 'Geesteswetenschappen 3.0'. Als we het duidend en kritisch vermogen van de traditionele Geesteswetenschappen 1.0 kunnen combineren met het digitaal zoeken naar patronen in grote corpora (Geesteswetenschappen 2.0), zouden we bij die Geesteswetenschappen 3.0 moeten kunnen uitkomen.³⁵

Nog tijdens dit fellowship werden de verwachtingen verder opgeschroefd door de publicatie van *The History Manifesto* van de historici Armitage en Guldi. Zij betogen dat met name voor historici digitalisering grote kansen biedt: zij zouden die aan moeten grijpen om grote vragen aan te vatten, die uiterst relevant en belangrijk zijn voor nu omdat ze ons met ons verleden verbinden.³⁶

Zoiets lees je natuurlijk graag als je zelf net z'n grote vraag aangevat hebt waarvan de maatschappelijke relevantie evident is – kijk naar de sites met jihad-propaganda voor jongeren, maar ook naar een film als Michiel de Ruyter die je net zozeer als propaganda kunt zien voor typisch Nederlands geachte waarden. Maar nieuwe inzichten komen – zo is mijn ervaring nu, aan het eind van dit fellowship – niet zomaar tot stand omdat er nu digitaal gezocht kan worden in gedigitaliseerde teksten. In deze ronde twee vooral aandacht voor de mogelijkheden en belemmeringen van de huidige situatie.

Eerste belemmering is dat we als letterkundigen wel heel abstracte, conceptuele vragen stellen als je kijkt naar de nogal *low tech* analysetools die er momenteel zijn. Die tools kunnen woorden tellen, rapporteren over de groepering van woorden, en de inhoud van databases op complexe wijze doorzoeken, maar met zoiets simpels als het vaststellen wanneer een bepaald denkbeeld – vervat in tekst – zijn intrede deed, hebben ze al snel moeite. Kijken we even naar een voorbeeld, het zinnetje 'kinderen zijn hinderen' van Cats. Dat blijkt Cats niet helemaal precies zo opgeschreven te hebben. In de *Klagende maeghden* (1633)³⁷ schreef hij wel:

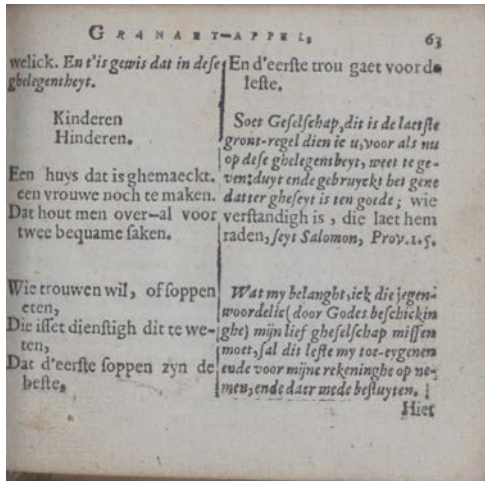
kinderen
hinderen

³⁴ De term *distant reading* is bedacht door de literatuurwetenschapper F. Moretti (zie bijvoorbeeld diens *Distant reading*. Londen: Verso, 2013).

³⁵ R. Bod, *Het einde van de geesteswetenschappen 1.0*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 2012.

³⁶ D. Armitage en J. Guldi, *The History Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, zie: <http://historymanifesto.cambridge.org/read>, met name hoofdstuk 4.

³⁷ Jacob Cats, *Klagende maeghden en raet voor de selve*. Z.p. [Dordrecht: Havius] 1633, p. 63.

Jacob Cats, *Klagende maeghden en raet voor de selve*. Z.p. [Dordrecht: Havius] 1633, p. 63.

Twee losse woorden dus, die in de 18e eeuw omgevormd en vermeerderd werden tot de uitspraak: “kinderen zijn hinderen”, zei vader Cats.³⁸ De naam van Cats werd er autoriteitshalve bij gevoegd.

DE LOTGEVALLEN VAN KLAASJE ZEVENSTER. 257

zulk een hoofdtrek uit van zijn karakter, dat hij nimmer waarlijk spijt kon hebben over hetgeen zij hem deed zeggen of verrichten.

— „Mijn heer de Graaf is al te goed,” antwoordde Snel: „de kinderen waren wat vermoeid: en in geen geval zou ik het hebben durven wagen, een paar zulke drukke klanten hier te brengen. — U kent het spreekwoord, kinderen zijn hinderen.”

— „Ik ken het spreekwoord,” zeide de Gravin, zuchtende: „maar helaas! niet bij ondervinding.”

Klaasje had dien morgen Snel wel wat druk gevonden, maar toch nog al een aardig prater; — nu vond zij, bij zich zelve, hem onverdraaglijk, en nu zij hem u hoorde zeggen, zwoer zij dubbel haar best te doen, om de les van Bol op te volgen en dat woord te vermijden. — En toch had zij wel eenig medelijden mogen hebben met den armen ontvanger, die, aan het gezegde van Mw. van Eylar bespeurende, dat zijn ondoordachte uitdrukking door haar als vrij misplaatst werd beschouwd, een kleur tot over de ooren gekregen had en met zijn figuur bijster verlegen was geraakt.

— „Maar ik moet u om verschooning vragen, mijn heer Snel!” zeide Eylar, die wel deernis met hem gevoelde: „ik heb u nog niet gevraagd, of je niet een cigar wilt opsteken,” en meteen stak hij hem zijn koker toe.

— „Mijn heer de Graaf is al te goed,” zeide Snel, terwijl hij de hand uitstak naar den koker: „zoo ’t niet onbescheiden is, en zoo het” — hier bleef hij nog altijd duim en vinger uitgestrekt houden, eer hij een cigar aangreep, en zag Mw. van Eylar aan: „... de dames niet hindert.”

— „Zoo ’t mij ooit gehinderd had,” antwoordde Mw. van Eylar, „dan zou Eylar er mij al lang aan gewend hebben.”

Jacob van Lennep, *Klaasje Zevenster*. Den Haag/Leiden/Arnhem: M. Nyhoff/A.W. Sythoff/ D.A. Thieme, 1866, p. 257.

³⁸ Het werkelijke spoor van die frase blijkt, alle digitale middelen ten spijt, moeilijk te traceren. Met name de 18^e-eeuwse ontwikkeling blijft buiten beeld. Nederlab geeft als oudste treffer een citaat uit 1866 (Jacob van Lennep, *Klaasje Zevenster*. Den Haag/Leiden/Arnhem: M. Nyhoff/A.W. Sythoff/ D.A. Thieme, 1866, p. 257). De frase wordt dan al een bekend spreekwoord genoemd. Delpher geeft een citaat uit 1854 (Johan Jacob Antonie Goeverneur, *De huisvriend*. Groningen 1854, p. vii). Moderne treffers zijn er in overvloed, bijvoorbeeld in een brief van Jan Hanlo, *Tirade* 14 (1970). Amsterdam: G.A. van Oorschoot, 1970, p. 373. Zie over Cats’ populariteit en autoriteit door de eeuwen heen J. Kloek, ‘Burgerdeugd of burgermansdeugd? Het beeld van Jacob Cats als nationaal zedenmeester.’ In: Remieg Aerts en Henk te Velde (red.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*. Kampen: Kok-Agora, 1998, p. 100-122.

Zoekend op het internet vond ik, op MaroccoCommunity.nl, ook nog deze moderne variant: “kinderen zijn hinderen”, zei vader Cats (en gaf ze allemaal een pats)’.³⁹ Teksten waaieren dus uit – een belangrijk gegeven dat ons in staat stelt te volgen hoe ideeën zich verspreidden en ontwikkelden, maar dat uitwaaieren maakt het moeilijk heel precies te bepalen wanneer denkbeelden hun intrede deden. Het rondzweven van tekstflarden en de functieveranderingen die tijdens dat rondzwerven optreden, kun je wel enigszins in beeld krijgen met de bestaande tools, maar vooralsnog alleen met veel menselijk ingrijpen.

Dat probleem is op te lossen als we hele goede en betrouwbare indicatoren vinden op basis waarvan de computer naar patronen kan zoeken, zonder tussenkomst van de onderzoeker. Het verst zijn we daarmee in de stylometrie, dat deel van de letterkunde dat zich bezighoudt met vragen over de stijl van teksten. Voor dat onderzoek beschikken we bijvoorbeeld over de tool Stylo⁴⁰, waarmee stilistische patronen in teksten gedetecteerd worden op basis van de spreiding van zogenaamde functiewoorden in teksten – woorden als *de*, *het*, *een*, enzovoort, die iedere schrijver op unieke wijze lijkt te gebruiken. Stylo gebruikt die functiewoorden om patronen te vinden, en voert er statistische berekeningen mee uit. Het programma wordt steeds verder ontwikkeld, op zoek naar nog veelzeggendere indicatoren. Die zouden mogelijk, zo liet een van de makers, Mike Kestemont, onlangs weten, gevonden kunnen worden in nGrams, combinaties van letters die in hun spreiding uniek zijn voor elke auteur, maar hoe het komt dat zo’n nGram een goede indicator is, dat weten we nog niet.⁴¹

Staan we met stylometrie het verst, en staan we op dat terrein ook nog niet waar we willen, betekent dat patroon-zoeken vaak nog niet aan de orde is. We moeten nu werken door bestaande tools gerichte, smalle zoekopdrachten te geven. Dat is de reden waarom ik zoiets heel breeds als ‘vroegmoderne denkbeelden over de jeugd’ voor deze lezing heb versmald tot ‘niet zo vaak belichte denkbeelden over vroegmoderne jongeren in een andere rol dan die van *trouble maker*’. In de hoop natuurlijk dat probeersels als deze nieuwe ideeën opleveren over indicatoren op basis waarvan we tools kunnen ontwikkelen die grootsere vragen aankunnen.

De tools kunnen onze grootste vragen nog niet aan, maar er is in de bestaande situatie nog een belemmering: er zijn heel veel teksten nog niet gedigitaliseerd. En in het huidige digitale aanbod zijn de teksten oververtegenwoordigd die door generaties voor ons al interessant werden bevonden. Want we digitaliseren eerst gecanoniseerde collecties, en kiezen daarbinnen vaak wat we al het beste kennen. Zo richt de recente digitalisering van de collectie van het Nederlandsch Schoolmuseum door de Universiteit van Amsterdam zich vooralsnog alleen op 19^e-eeuws materiaal, waarin school- en leerboeken voor kinderen de overhand hebben.⁴² Ook dat komt op termijn vast goed, het aanbod zal steeds groter worden.

Voor nu heb ik de frisse blik die digitaal onderzoek belooft te bieden proberen te krijgen door me, anders dan in bestaand onderzoek vaak gebeurt, niet op kinderen, maar op jongeren te focussen, en door teksten in het onderzoek te betrekken die tot op heden niet zoveel aandacht kregen: met name teksten van vroegmoderne jongeren zélf. Wat laten die zien aan denkbeelden over de jeugd? Dat is complexe materie, want volwassenen hadden vaak een dikke vinger in de pap waar het de productie of censuur van die teksten betrof. Maar het is ook interessante materie, kan ik aan een enkel modern voorbeeld laten zien. Kijken we naar de uitdrukking ‘de jeugd van

³⁹ Zie: <http://forums.marokko.nl/archive/index.php/t-2513149-kinderen-valt-dertigers-zwaar.html>

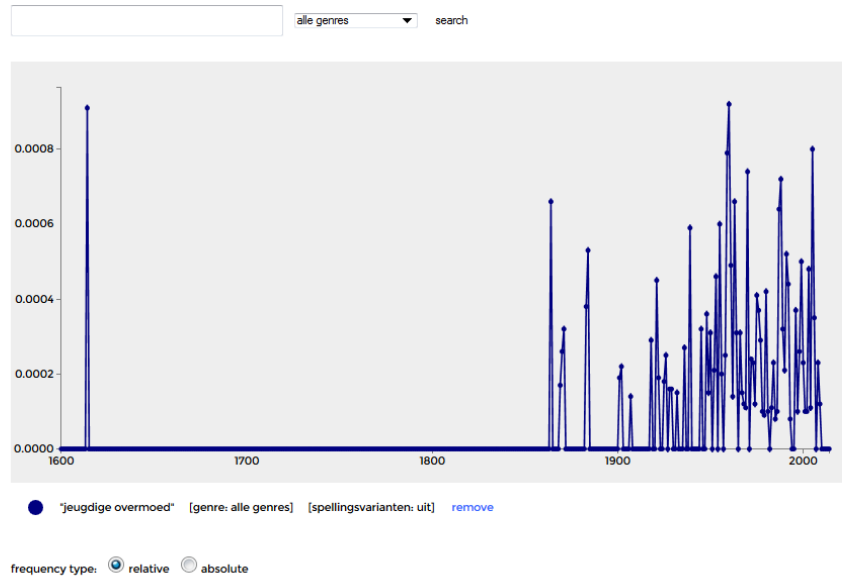
⁴⁰ Zie voor meer informatie: <https://sites.google.com/site/computationalstylistics/stylo>.

⁴¹ Zie Kestemonts uitspraken over deze ontwikkeling in R.J. Friele, ‘De leesmachine’, *de Volkskrant*, 27 december 2014, p. 45.

⁴² <http://schoolmuseum.uba.uva.nl/home>.

tegenwoordig' met digitale middelen, dan zien we dat die rond 1900 spreekwoordelijk geworden is in het Nederlands:

dbnl ngram viewer

DBNL, nGram viewer, zoekresultaten voor 'jeugd van tegenwoordig' zonder spellingsvarianten.

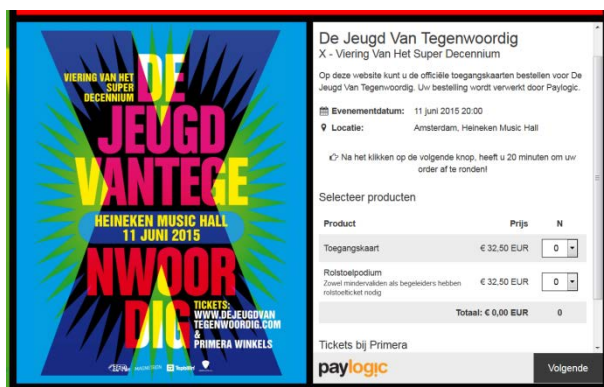
De uitdrukking wordt sinds de 20^e eeuw vaak gebruikt om het gedrag van de jeugd van nu kritisch te beschouwen, kijk maar eens naar de titel van een boek van Cas Wouters uit 2012: de korte rokjes op de voorpagina hebben ongetwijfeld de functie de wenkbrauw van de volwassen lezer wat te doen optrekken.⁴³

Cas Wouters, *De jeugd van tegenwoordig*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2012.

⁴³ C. Wouters, *De jeugd van tegenwoordig*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2012.

Maar de uitdrukking heeft een heel andere, nieuwe betekenis gekregen toen de jeugd 'm zelf een decennia of wat geleden toe-eigende, en dan doel ik op de rapformatie 'De jeugd van tegenwoordig' die de uitdrukking als geuzennaam gebruikt, niet ter bekritisering maar juist ter glorie van de jeugd.

Commercieel succes voor *De jeugd van tegenwoordig*, zie <http://dejeugdvantegenwoordig.com/>

Het succes dat ze ermee hebben, straalt op al hun leeftijdsgenoten af en daarmee is de connotatie van de uitdrukking 'jeugd van tegenwoordig' opeens veranderd.⁴⁴

->|<-

Ronde 3: duiden

Patronen in teksten

Dit voorbeeld luidt het begin van ronde 3 in, met accent op de inhoudelijke opbrengsten. Het is de al genoemde stilistische tool Stylo die me geholpen heeft vast te stellen dat in de Nederlanden al vanaf 1591 teksten op de boekenmarkt beschikbaar kwamen die speciaal voor jongeren gemaakt waren.⁴⁵ Het gaat dan om liedteksten over met name de liefde, van het soort waarin er tussen 1590 en 1800 uiteindelijk z'n 44.000 gepubliceerd zouden worden.⁴⁶ Daarmee ontstond een voor West-Europa unieke situatie. Engeland kende wel *broadside ballads* maar die waren niet specifiek of uitsluitend voor jonge zangers gemaakt. En Duitsland kende enkele bundels zoals we die in de Nederlanden kennen (*Venus-Gaertlein* (1656) bijvoorbeeld)⁴⁷, maar dat gaat om eenlingen. Het dichtstbij komen de Franse *air de cour*, maar daarvan zijn er gedurende een veel kortere periode veel minder gemaakt (1570-1650), en ze waren bedoeld voor een veel elitairder publiek.⁴⁸

⁴⁴ Zie <http://dejeugdvantegenwoordig.com/> en C. Wouters, *De jeugd van tegenwoordig*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2012.

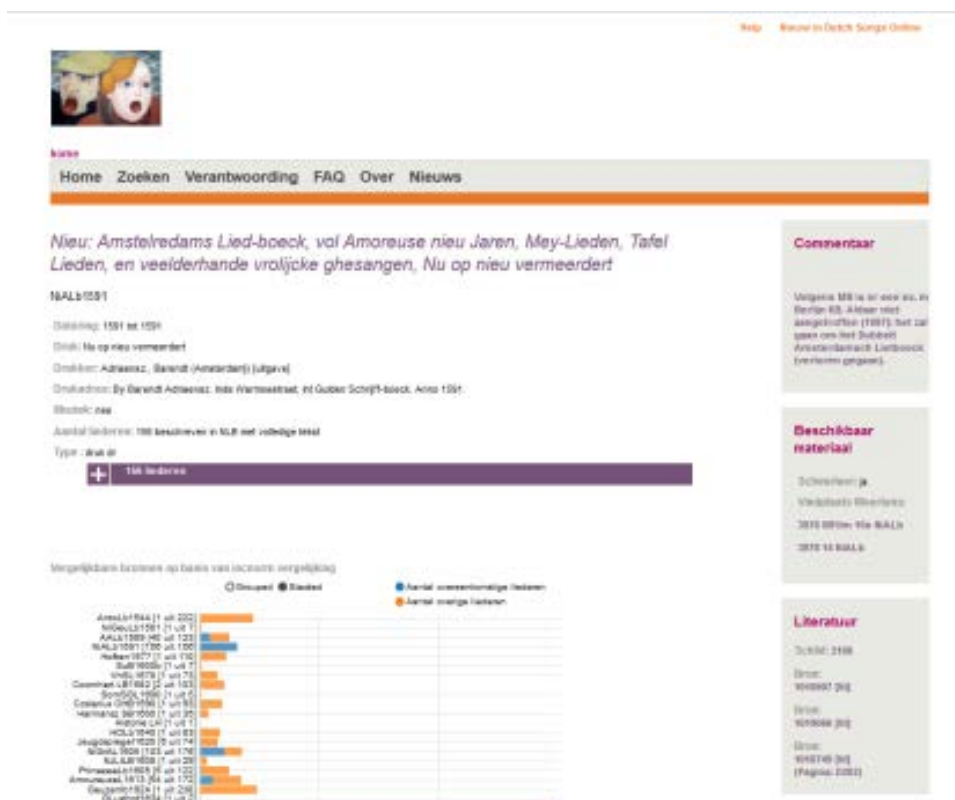
⁴⁵ Zie over de Engelse situatie P. Griffiths, *Youth and Authority. Formative Experiences in England 1560-1640*. Oxford: OUP, 1996, met name hoofdstuk 4.

⁴⁶ In de Liederbank is gezocht op woorden die met jeugd geassocieerd worden (in titel en trefwoordenindex) om tot deze inschatting te komen. Met dank aan Martine de Bruin.

⁴⁷ In een 19e-eeuwse herdruk: M. Freiherrn von Waldberg (ed.), *Venus Gärtlein. Das Liederbuch des XVII Jahrhunderts. Nach dem Drucke von 1656*. In der Reihe: Neudrucke deutscher Litteraturwerke des XVI. und XVII. Jahrhunderts. No 310 - 313. Halle: Niemeyer, 1890.

⁴⁸ J. Brooks, *Courtly Song in Late Sixteenth-Century France*. Chicago: The University of Chicago Press, 2000.

Het was de Amsterdamse drukker Barent Adriaensz. die met zijn [*Nieuw Aemstelredams liedboek*](#) in 1591 het begin maakte van dat typisch Nederlandse aanbod.⁴⁹ Adriaensz. was in 1588 in een pand aan de Warmoesstraat als boekhandelaar begonnen, aanvankelijk met een vrij traditioneel fonds dat geld moet hebben binnengebracht (met bijvoorbeeld het rekenboek *Die maten vant coren, assche, teer [...] ende pot-assche* van Nicolaus Petri, en met een traditionele rederijbundel als *Een Nieuw Refereyn boeck vol Amoureuze ende sotte ofte boertelicke Refereynen*).

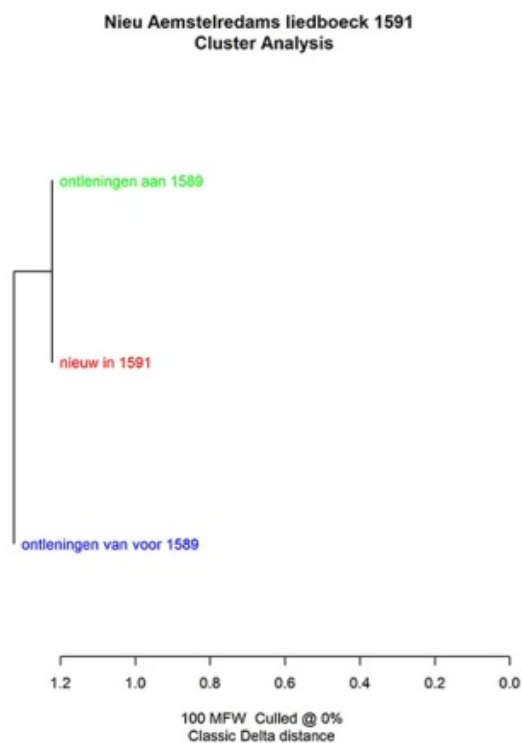

Maar heel veel liedteksten uit Adriaensz.'s bundel zijn nieuw, en nieuw is bovendien dat de jeugd zelf – bij monde van een groep jonge meisjes – zich in het voorwoord van de bundel tot leeftijdgenoten richt, en zich aanvallend tegenover de ouderen positioneert:

⁵⁰ In die traditieklikker kun je van elke liedbundel die in de Liederensbank opgenomen is, zien welke liedteksten al in eerdere bundels voorkwamen. Een voorlopige versie is te raadplegen op: <http://145.100.58.11/DSOLenduser/>.

*Wech ghy oude clappeyen [=klets-kousen], malloten, aelwaerdighe [=erge] sottinnen // al
Die op fabulen, droomen, en leugen en scherpt u sinnen // mal
Ruymt op, wijckt ons t'velt, en uyt die groene paden // spoet
Wy maechdekens zynt, die om den Laurier dringhen // nu,
Die vrolijk, en lieffelijck, ons liefs liedekens hier singhen // u
Huppelende, en springhen, fris, vrolick, sonder vert'saden // goet.⁵¹*

Het is ferme taal, bedoeld om de jonge meisjes met hun fris, vrolijk en springerig gedrag te positioneren tegenover de oude, zotte roddeltantes. Als we de nieuwe liederen uit Adriaensz.'s bundel stilistisch vergelijken met de liederen die hij overnam uit de bestaande bundels uit 1544 en 1589 die niet specifiek voor de jeugd bedoeld waren, dan zien we dat de liederen uit 1544 en 1589 stilistisch veel meer met elkaar verwant zijn dan de nieuwe liederen die Adriaensz. in 1591 produceert:

Clusteranalyse met Stylo van oude en nieuwe liederen in *Nieuw Aemstelredams liedboek*, 1591.

Na het *Nieuw Aemstelredams liedboek* kwamen er niet alleen nog veel meer van dit soort liedbundels, maar ook embleembundels en gecombineerde lied- en embleembundels. Dat betekende al met al dat het Nederlandstalig gebied, lang voordat er in de 18^e eeuw een *hausse* aan kinderliteratuur zou verschijnen⁵², over een enorm contingent aan teksten voor jongeren beschikte.

⁵¹ *Nieuw Aemstelredams liedboek*. Amsterdam: B. Adriaensz., 1591, fol. 2.

⁵² Zie hierover bijvoorbeeld A. Baggerman, 'The infinite universe of 18th century children's literature. Required reading and experiences of reading by fictional and real-life children around 1800', in: C. Jarzowsky and M. Safley (eds.), *Childhood and emotions*, Chicago: Chicago University Press, 2013, p. 106-121.

Dat contingent teksten bestond uit gedrukte, maar ook uit handgeschreven exemplaren, zoals bijvoorbeeld de nog altijd groeiende collectie van nu al bijna 2000 *alba amicorum* laat zien.⁵³

Album amicorum van Cornelis van Blijenburch, collectie Koninklijke Bibliotheek.

In bestaand onderzoek is vooral het leerzame karakter van die teksten benadrukt. Jongeren kregen in die bundels bijvoorbeeld het advies hun partnerkeuze als een investering in langdurend geluk te zien, betoogde Arie Gelderblom.⁵⁴ Zo gezien, was de keuze voor een jonge man veel voor de hand liggender dan die voor een oude, hoeveel contant geld die voor dit moment ook op tafel kon leggen.

anoniem, *Nieuwen Ieught Spiegel*. Amsterdam: [Heyns], 1617, embleem 41, p. 193.

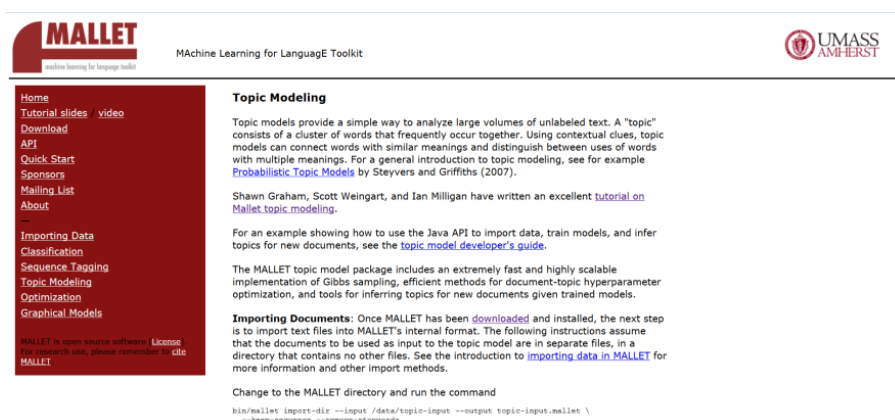
⁵³ De collectie is gemaakt door de Koninklijke Bibliotheek en partners, en is doorzoekbaar via: <http://www.kb.nl/bronnen-zoekwijzers/databanken-mede-gemaakt-door-de-kb/alba-amicorum-in-nederland>.

⁵⁴ Zie A. Gelderblom, 'Investing in your relationship', in: E. Stronks & P. Boot (Eds.), *Learned love. Proceedings of the Emblem Project Utrecht Conference on Dutch love emblems and the internet*. Den Haag: DANS, 2007, p. 131-142.

Het is een wereld van jongeren die met strakke hand door volwassenen geregeerd lijkt. Eddy Grootes merkte al eens op dat de ouders van de jonge zangers en lezers met waardering hebben moeten geconstateerd dat die teksten doordrenkt waren van het petrarkisme. Die literaire mode, gebaseerd op Petrarca's klachten over de onbereikbaarheid van zijn geliefde Laura, legde een nadruk op beheersing en het ontbreken van seksuele vrijmoedigheden, en dat zal die ouders niet slecht zijn uitgekomen.⁵⁵

Woordpatronen: groepering van woorden

Maar het is ook een wereld die jongeren aanspoort – we zagen het al in de oproep van Adriaensz.'s 'maechdekens' – om zich anders te gedragen dan volwassenen. Met een zogenaamde topic modeler, software die laat zien welke woorden vaak bij elkaar in de buurt voorkomen en dus mogelijk iets te maken hebben met het onderwerp of thema van de tekst, kunnen we het totale bestand van Nederlandstalige liederen zoals die in het kader van het Dutch Songs On Line project de afgelopen jaren gedigitaliseerd zijn, onderzoeken om te zien hoe anders die wereld was. Ik heb voor deze analyse Mallet gebruikt, een vrij beschikbare topic modeler die getraind is op Engelse teksten (wat betekent dat de software Engelse stopwoorden die het beeld vertroebelen, uit de analyses filtert). Een stopwoordenlijst voor vroegmodern Nederlands moet je zelf aanmaken, en dat doe je door een aantal keer een Malletanalyse te maken, dan te zien welke stopwoorden veel voorkomen, die op een 'stopwoordenlijst' te zetten en Mallet vervolgens de analyse nog eens te laten maken zonder die woorden.

Mallet homepage, zie <http://mallet.cs.umass.edu/topics.php>

Als we alle bundels die voor de jeugd bedoeld zijn afzonderen van bundels die dat niet zijn – en dat zijn er 35, het afzonderen deed ik op basis van de titels van bundels, en in een enkel geval als de titel weinigzeggend was op basis van het voorwoord⁵⁶ – en met Mallet analyseren, blijkt dit de reeks woorden die samen het meest voorkomende topic vormen:

0,43309 hert kan leven vry heb soet soete lust min sult ziel quam had vast ander pijn eerst verdriet
geeft hemel schoone liefde voort son hoeft rust doot weder wert sinnen anders nacht hoop sterven
oogen reden lof goet water komen mocht zee stem schoot hout hebben leeft

⁵⁵ Zie E.K. Grootes, Het jeugdig publiek van de “nieuwe liedboeken”, in: W. van den Berg en J. Stouten (eds.), *Het woord aan de lezer. Zeven literatuurhistorische verkenningen*, Groningen: Wolters-Noordhoff, 1987, p. 84.

⁵⁶ Ik selecteerde bundels met (spellingsvarianten van) jeugd, jongeren in de titel, of in de aanhef van het voorwoord.

Het zijn duidelijk woorden die horen bij het petrarkistische model van liefdespijn, zielen die elkaar hopen te vinden en hemellichamen als zon en sterren die dit alles gadeslaan. De meest consistente woordenreeks in de bundels die niet voor jongeren bedoeld waren, in totaal zo'n 390, ziet er heel anders uit:

0,22436 heer godt vader groot leven goet heere geeft sult gaen hemels onse geest hebt
sonden christus lof soet hebben jesus desen godts werelt menschen soon maria geven stemme quam
uwen moeder sullen hoort boven heeren iesus doot hemel komen singen groote heb man nieuwe
dagen

In liederen voor volwassenen domineert het religieuze (God, Jezus, Maria, zonden), maar dat onderwerp is als geheel (0,22 versus de 01,43 voor het dominante topic in de liedboeken voor de jeugd) veel minder consistent aanwezig. Wel is de tweede reeks woorden die in de bundels voor volwassenen veel voorkomt sterk verwant aan de eerste over religie:

0,2193 god gods hert heer kan ziel goed dood word gelijk woord tijd hand laat hebt lof
bloed liefde leven vreugd mensch eeuwig lust nood volk kind stem mag lang gemoed heb wereld
land geest mond liefd werd wild zeer groot hoog menschen vind kom weg houd rust

Religieuze woorden worden vaak verbonden met woorden als lust, rust, volk, land en wereld. Volwassenen richten dus de blik naar buiten, terwijl het tweede topic bij de jeugd:

0,2157 gaan heb kan gaat lief lied laat zeer ziet kwam tyd meisje zoet zonder ging sprak
nieuw liefde min vader staan man trouw god vrouw dood had jonge staat goed zyt kom vreugd
groot gelyk hebben verdriet kind boer geld lieve meid voort hand zult nooit gedaan

nog steeds de fixatie op de liefde (en het geld) laat zien.

De liedbundels vormden dus een wereld waarin God, politiek en onrust afwezig lijken. Een fictieve wereld waarin volwassenen en hun preoccupaties niet telden en waarin de politieke en religieuze realiteit van alle dag ver weg lijkt te zijn geweest. Geld speelde in die wereld van geliefden wél een rol, en dat betekent dat Gelderbloms conclusie dat het jargon van de geliefde niet vrij was van economische denkbeelden, bevestigd wordt. Als we de emblembundels uit het Emblem Project Utrecht waar Gelderblom zich op baseerde, met Mallet analyseren, wordt eens te meer duidelijk hoe dominant het petrarkistische idioom is:

2,24187 hart liefde lief venus laat altyt leven vreugt soet kan doot gaat pyn mag tyt brant
min minnen staat groot sinnen gaan vry ent goet maakt gelyk lyden nagt hant boven ander mogt
geeft soete syt anders minne mont man lust minnaar sin lang smart nooit gesigt

maar ook hier zien we weer economische termen opduiken:

0,0722 liefde minnaar cupido wert liefdes kragt bemint kan selfs minnaars beminnen rust
[fortuin vinden](#) vier eerst oorsaak geniet behoort ieuget middel vergeefs meerder kwalik vertreet
voegt opregt gelieven wet kruit swaar arbeit strydt cupidoos leuen eint verblyden sulks pynen
begeert ouden vangt enig nature tonen spiegel vrouw dienst jaagt

0,07273 sparen paren dwaas persone prinsesse woort diet winter denken kar geerne
kerssouwe gesank dapper gebragt aansag von ras joffrouwen lestmaal plein stonden druk daat stoot
deser tant segge openbaren datse ryk ruben rasende fin hoopt getuig gedenkt goedertier mihi hups
geprent ontvlugten dinc bede beelde dames

Speciale aandacht vraag ik nog even voor het woord 'rasende', daar kom ik zo nog op terug. Een student uit de minor Digital Humanities die we sinds 2 jaar in Utrecht voor bachelor studenten hebben, Daniël Meijer, kwam op het idee ook per eeuw te bekijken welke topics domineren. Uit zijn analyses zien we dat in de wereld van die jongerenliederen iedere eeuw een ander topic dominant werd:

16e eeuw (8 bundels):

0,5196 heer god heere groot ouer sullen allen heeren leuen teghen recht gods dauid gaer
dyne sonder menschen werden bist

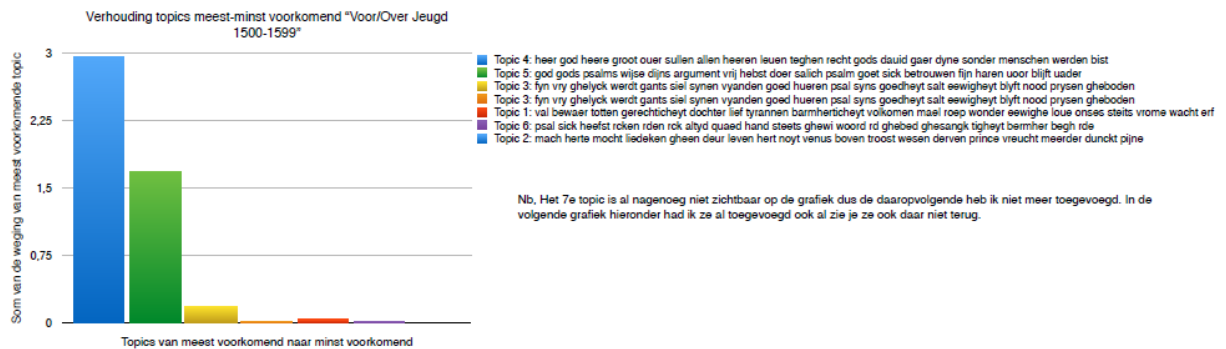
17e eeuw (64 bundels):

0,68315 godt leven heer siet hert mensch lust stemme ziel dagh schoon lof god menschen
hemel licht onse rust recht

18e eeuw (75 teksten):

1,25606 min schoon laat liefde lief zoet stem mag lieve leven hert lang vreugd dood
zonder schoone gaat vrouw trouw

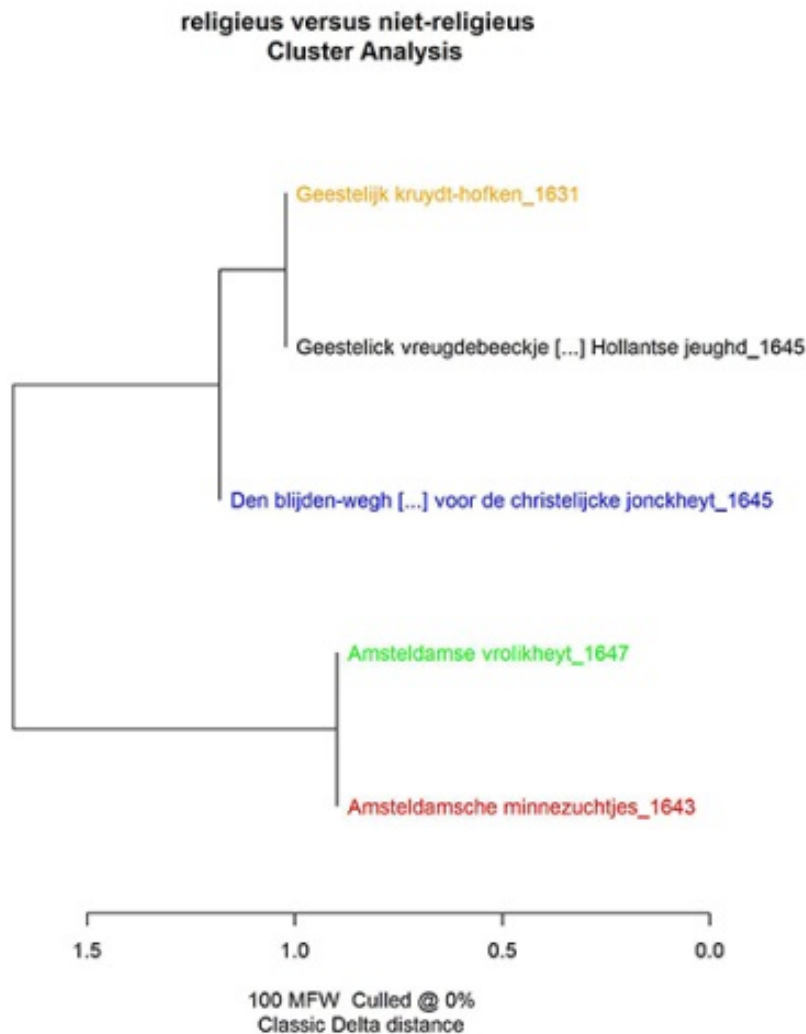
Pas in de 18e eeuw dus zijn woorden die met liefde geassocieerd worden, het meest dominant aanwezig. In de twee eeuwen daarvoor is ook in de liederen voor jongeren religie een van de meest sterke signalen. Een grafische voorstelling van de spreiding van topics laat zien hoe dominant één bepaald topic per periode vaak is:

Grafische weergave van de spreiding van topics per eeuw, gebaseerd op Malletanalyse.

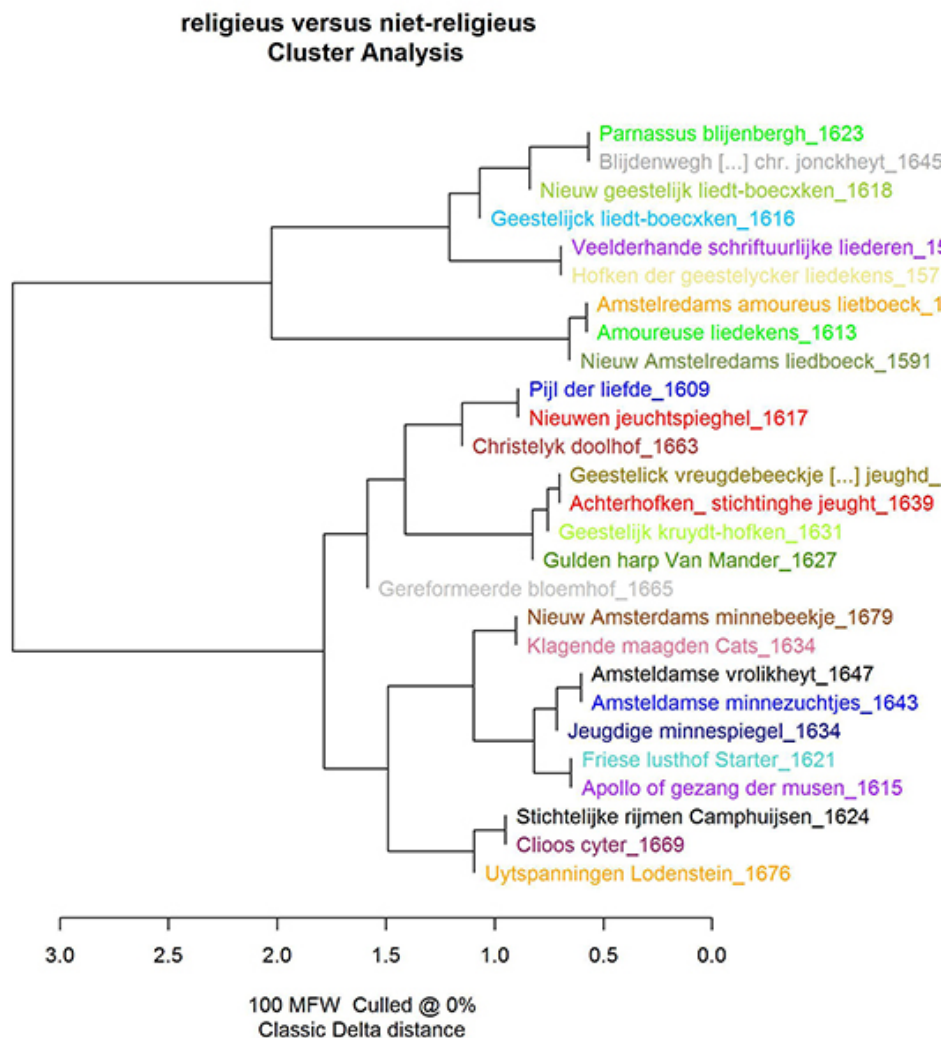
Bij al deze analyses van patronen passen heel veel waarschuwendende woorden en bedenkingen. Stel je Mallet even anders in (laat je 'm bijvoorbeeld meer of minder topics selecteren), krijg je heel andere resultaten. Ook het aantal teksten die je voor je analyse gebruikt, is heel bepalend voor het resultaat, ook bij een veelbeproefde tool als Stylo. Dat blijkt als we bijvoorbeeld kijken naar wat religieuze liedbundels die vanaf het tweede kwart van de 17^e eeuw voor jongeren begonnen te verschijnen, eerst in het katholieke Zuid-Nederland. De selectie die ik maakte van bundels verschenen rond 1620-1645, verschilt stilistisch behoorlijk van niet-religieuze bundels uit diezelfde periode, zo blijkt uit een Stylo analyse.⁵⁷

⁵⁷ Zie voor meer details: <http://blog.kb.nl/onderwerp/els-stronks>.

Stylo analyse van steekproef aan religieuze en niet-religieuze liedbundels verschenen rond 1645.

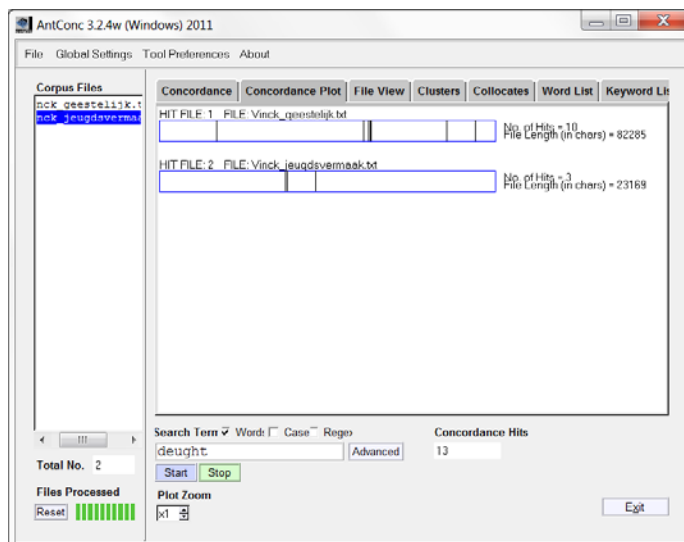
Maar als je een uitgebreidere steekproef van religieuze en niet-religieuze bundels neemt, blijkt die scheiding niet zo absoluut als in die kleine steekproef. Weliswaar groeperen de twee soorten zich, steeds op basis van chronologie (oudere bij oudere, nieuwere bij nieuwere bundels) zich vaak tot eenheden, maar er zijn ook uitzonderingen. Het *Den christelyken dool-hof* uit 1664 bijvoorbeeld, sluit in stijl aan bij de vroeg 17^e-eeuwse bundels *Den pyl der liefden* (1609) en de *Nieuwen jeuchtspiegel* (1663). Die bundels hebben gemeen dat ze voor de jeugd bedoeld waren, en dat leidde kennelijk tot overlap in stijl – waarbij de religieuze variant dan stilistisch gezien zo'n 50 jaar achterliep op de niet-religieuze bundels:

Stylo analyse van grotere steekproef aan religieuze en niet-religieuze liedbundels verschenen in de 17^e eeuw.

Uit een nog wat kleinschaliger analyse van twee bundels van dezelfde auteur die beide verschenen in het jaar 1662, wordt duidelijk hoe klein het verschil tussen liederen voor volwassenen en jeugd kon zijn als het om religieuze liederen ging. Het gaat om het *Nieuw geestelijck lied-boecxken* en het *Nieuw liedt-boecxken, genaemt jeughts-vermaeck* van de vrijwel vergeten dichter Jacob Vinck.

En dan hebben we hier over stilistische analyses, wat die over de inhoud zeggen, is ook niet direct evident. Een meer inhoudelijke analyse met de tool AntConc, waarmee concordanties van teksten gemaakt kunnen worden (indexen van woorden en de spreiding van het gebruik van die woorden in teksten), wordt duidelijk dat er vrijwel geen verschil tussen beide bundels bestaat. Of Vinck nu voor oudere of jongere gelovigen dicht, hij gebruikt het woord 'deucht' in relatieve zin net zo vaak (in absolute zin komt het woord in de religieuze bundel voor volwassenen meer voor, maar die bundel heeft bijna drie keer zoveel woorden, en als we daarnaar corrigeren, blijkt er van relatief verschil geen sprake).

AntConc, Concordantie plot *Nieuw geestelijck lied-boecxken* en het *Nieuw liedt-boecxken, genaemt jeughts-vermaeck*.

Niet-tekstgebaseerde patronen

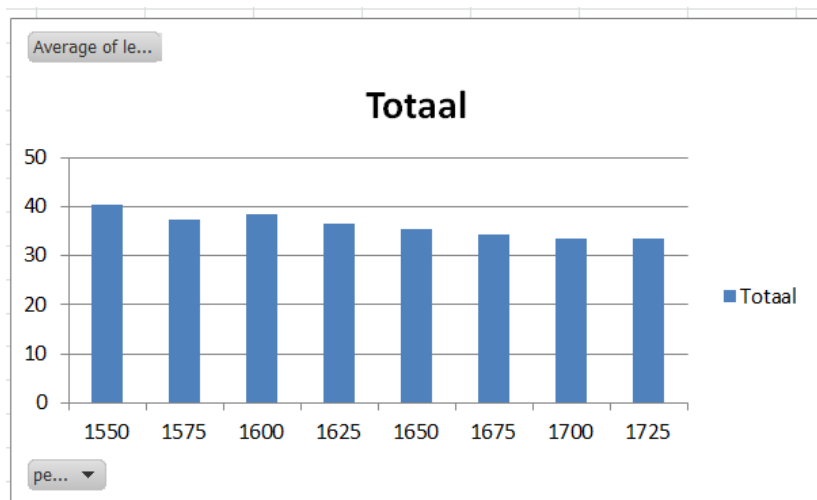
Kijken naar patronen waarin (clusters van) woorden in teksten voorkomen, is één ingang die digitalisering biedt. Wat valt er nog meer te proberen met de huidige middelen? Ik ga kort twee andere indicatoren dan taalkenmerken behandelen, en sluit dan ronde drie af met een zoektocht gebaseerd op de frequentie van het voorkomen van één woord, namelijk het woord 'razen'.

Een eerste niet-tekstgebaseerde ingang voor patroon-zoeken vinden we in de leeftijden van auteurs. Barent Adriaensz. was circa 26 jaar oud toen hij met zijn *Nieuw Aemstelredams liedboek* in 1591 de start voor een trend gaf⁵⁸, en daarmee had hij precies de leeftijd waarop jongeren in die periode gemiddeld trouwden. Het huwelijk werd daarbij als het einde van de jeugd gezien.⁵⁹ Het zal geen toeval zijn dat juist zo'n jonge drukker zich aan het uitgeven van zo'n bundel waagde. Als we nu de Short Title Catalogue Netherlands bekijken op de 3700 auteurs uit de periode 1540-1800 waarvan we een geboortjaar weten, dan zien we dat 1000 van die 3700 auteurs debuteerden voor hun 26^e.⁶⁰ De spreiding van die 1000 auteurs geeft dit beeld te zien:

⁵⁸ L. Lapikás, *Fragment Genealogie Hartogvelt*, version 1.2, Muiden, 2010. <http://www.nikhef.nl/~louk/HARTOG/generation2.html>. Zie ook J.A. Gruys en J. Bos, *Adresboek. Nederlandse drukkers en boekverkopers tot 1700*, Den Haag, 1999 en P.C. Molhuysen en P.J. Blok (eds.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 1*. Leiden: Sijthoff, 1911, deel 1, p. 29-30.

⁵⁹ G. Dorren, *Eenheid en verscheidenheid. De burgers van Haarlem in de Gouden Eeuw*, Amsterdam: Bert Bakker, 2001, p. 40 over procedures rond het trouwen.

⁶⁰ In dit overzicht zijn opgenomen auteurs van wie in STCN geboortedatum is opgenomen (alleen die zonder xxjes, als in 162x) tussen 1540 en 1750, titels met een publicatiedatum zonder x-jes. Catalogiseerfouten (debuut van auteur jonger dan 10 jaar bijvoorbeeld) zijn gecorrigeerd. Niet meegenomen zijn: anoniem gepubliceerde titels, titels van auteurs van wie de geboortedatum niet bekend is (want de grafiek is gebaseerd op analyse van het verschil in geboortjaar + jaar van verschijnen van eerste titel van een auteur) en auteurs geboren na 1740 (omdat niet iedereen van dat cohort voor 1800 debuteerde en die gegevens dus vervuild zouden zijn).

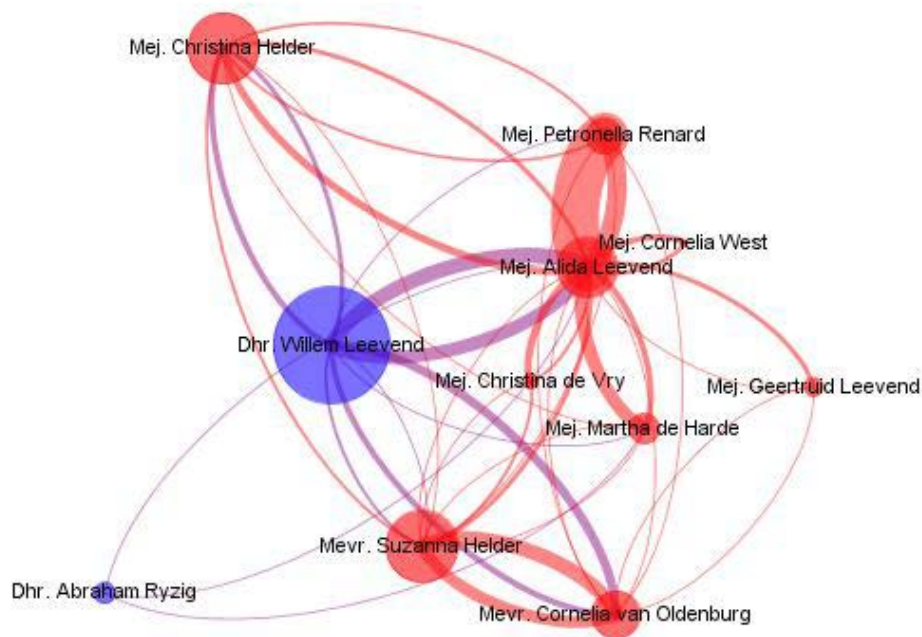

Leeftijd waarop auteurs tussen 1540 en 1740 debuteerden, gebaseerd op de nieuwe zoektool voor STCN.

De leeftijd waarop auteurs debuteerden, daalde dus in de periode tussen 1540 en 1800 met zo'n 10 jaar. Auteurs werden steeds jonger, en jonge auteurs namen in aantal toe. Die gegevens brengen weer andere facetten van het uitdijend universum van de vroegmoderne jongere in beeld.

Nog weer iets anders krijgen we in beeld dankzij een tweede niet-tekstgebaseerde ingang voor patroon-zoeken, die romanpersonages die in netwerkanalyses gebruikt kunnen worden. Ik maak hier gebruik van onderzoek dat Daphne van Helvoort deed in de Mastercursus Computationale Literatuurwetenschap die ik tijdens het fellowship met Karina van Dalen gaf. We zien hier een middels het programma Gephi gevisualiseerd netwerk van personages die in de briefroman *Willem Leevend* van Betje Wolff en Aagje Deken met elkaar schrijven.⁶¹

⁶¹ Daphne van Helvoort heeft om deze visualisatie tot stand te brengen een bestand gemaakt waar zij de briefwisseling tussen personages uitdrukte als verbinding tussen source (in dit geval de briefschrijver of adressant) en target (de geadresseerde of adressaat). Deze data wordt omgezet in een netwerkvisualisatie die niet alleen laat zien wie met wie in contact staat, maar ook hoe intensief dit contact is. Daarnaast kan ook getoond worden wie er veel met anderen in contact staat. Dit wordt uitgedrukt in de omvang van de nodes: de 'objects representing entities in a dataset'. Voor elke adressant en/of adressaat wordt een unieke node aangemaakt. Deze nodes worden verbonden door middel van edges. Hoe intensiever het contact tussen twee personages, hoe dikker de edge. Zie voor de gebruikte terminologie K. Cherven, *Netwerk Graph Analysis and Visualization with Gephi: Visualize and analyze your data swiftly using dynamic network graphs with Gephi*. Birmingham/Mumbai: Packt Publishing, 2013.

Met Gephi weergegeven analyse van de correspondentie tussen personages in de briefroman *Willem Leevend* van Betje Wolff en Aagje Deken.

Uit de visualisatie blijkt dat de jonge Alida Leevend vrijwel uitsluitend met jonge personages correspondeert, en dan nog vrijwel uitsluitend met jonge vrouwen. We zien hier dus een vorm van *peering* ontstaan en misschien zelfs wel van *peer pressure*. Uit modern onderzoek weten we dat *peer pressure* zo'n beetje de sterkste kracht is die er bestaat als het gaat om het vormen van denkbeelden over jezelf en over elkaar in de periode dat je jong bent.

Patronen in woordfrequentie

Tot slot een manier van digitaal analyseren die de aanpak benadert die letterkundigen traditioneel vaak hebben. Die werkt zo: je bent je aan het inlezen, en opeens valt je oog op een woord, of woorden. Dat gebeurt dan bijvoorbeeld omdat je iets leest wat je in een andere tekst ook al eens las. Zo kom je intertextualiteit op het spoor: subtiel hergebruik van teksten, zoals dat zinnetje van Cats dat in de loop van de eeuwen uitwaaierte en aangroeide. Dat type lezen is door de digitalisering nu al drastisch veranderd, omdat je met standaardzoektools als Google veel gemakkelijker dan vroeger naar verwantschap tussen teksten en tekstpassages kunt zoeken. Mogelijk kan er binnenkort nog veel meer, en komt ook hier echte patroonanalyse binnen bereik. Peter Boot presenteert op het congres van de Renaissance Society of America binnenkort een lezing waarin hij intertextualiteit met al bestaande tools voor het detecteren van teksthergebruik (ook wel: plagiaat) in beeld wil brengen.⁶² Die tools zijn ver doorontwikkeld omdat daar ook commerciële belangen spelen, en dat biedt mogelijkheden.

⁶² Gebaseerd op onderzoek van onder anderen M. Potthast, zie bijvoorbeeld M. Potthast e.a., 'An Evaluation Framework for Plagiarism Detection', *Coling* 2010, p. 997–1005, zie: <http://dl.acm.org/citation.cfm?id=1944681>. Hij gaat gebruik maken van Text:Pair, een tool dat onder andere gebruikt is voor het analyseren van tekst hergebruik in het Umfeld van de Encyclopédie (<http://code.google.com/p/text-pair/>), een tool waarbij overigens geen commerciële toepassingen spelen. Zie

Mijn zoektocht begon met een enkel woord dat me opviel in het voorwoord van de bundel *Mengelzangen* uit 1717, van Hermanus van den Burg. Van den Burg is 35 jaar oud op het moment dat hij dat voorwoord schrijft, en hij verdedigt zich tegen de (fictieve) aantijging als zou hij zich op die leeftijd nog teveel met jeugdzaken bezighouden.⁶³ Hopelijk gunt men hem dat, betoogt Van den Burg:

[...] maar Knorrepot, ik had niet voorgenomen
Om ouden Vernewyn te schenken, nieuwen Most,
Melk, Room en Schaapewei, daar Jongelui op aazen,
Breng ik te voorschyn, want, voor hen heb ik myn feest
Bereid en aangelegt, 'k wil met de Jeugd nu raazen,
En op een andren tyd, bezadigt zyn van Geest:
Als my van Ouderdom de Ziele dreigt t'ontsluipen,
En ik, zoo krom als gy, in 't hoekje van den haard,
De druppels die den neus, half reukelooz, ontdruipen,
En vlugten uit het hoofd, zal vangen in den baard,
Beloof ik u ter feest te nooden, en op steenen,
Gekerm en zugten, eens t'onthaalen naar uw lust,
Bereid met eene saus, van snikken en van weenen,
Dies bid ik gaa van hier, en laat my nu in rust.⁶⁴

Van den Burg voelt zich jeugdig, hoewel hij dat gemeten naar vroegmoderne maatstaven niet meer was. Vandaar natuurlijk ook die verdediging, waarin mij het woord 'raazen' opviel. Kennelijk wisten zijn lezers zonder uitleg wat dat was, en was het ook geen negatieve toestand om je in te bevinden – een toestand zelfs waarnaar je terug kon verlangen. Uit Van den Burgs zinnetje 'k wil met de Jeugd nu raazen' spreekt respect, en misschien wel een beetje jaloezie naar

ook M. Olsen, H. Russell en G. Roe, 'Something borrowed: sequence alignment and the identification of similar passages in large text collections.', in: *Digital Studies/Le champ numérique* 2.1 (2011).

⁶³ In het voorwoord van zijn *Mengelzangen* van 1717 schrijft hij dat de 1e druk van deze liederen in 1713 verscheen, zie H. van den Burg, *Mengelzangen*. Amsterdam: H. Blank, 1717 (2de, vermeerderde druk), p. viii, http://www.dbnl.org/tekst/burg005meng02_01/burg005meng02_01_0003.php. Hij verwees daarmee naar zijn bundel *Gezangen* (Amsterdam, M. van Heems, 1713). Van den Burg had een actief aandeel in de Poëtenstrijd die tussen 1710-1717 in de Republiek woedde, en die als inzet het gebruik van Latijn door Nederlandse dichters had, en als resultaat vooral een eerste reflectie opleverde dat er voor het eerst werd nagedacht over de waarde van Nederlandse literatuur en de Nederlandse identiteit, zie <http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/18de/literatuurgeschiedenis/lg18002.html>. Mogelijk voelde Van den Burg zich door zijn stellingname in die strijd in het spotlicht staan, en voelde hij zich daarom genoodzaakt zijn liederen door zijn verdediging vooraf te laten gaan. Zie over zijn aandeel in de Poëtenstrijd en zijn bekendheid E. Groenenboom-Draai, *De Rotterdamse woelreus: de Rotterdamsche Hermes (1720-'21) van Jacob Campo Weyerman*. Amsterdam: Rodopi, 1994, p. 92. Voor een bibliografie van zijn werk: H.M. de Blauw. '[Nr. 36]', 'Bibliografie van het werk van Hermanus van den Burg gepubliceerd tussen 1700 en 1800.' *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 1977, p. 5-32. Van den Burg schrijft in zijn *Historische boeken van Justinus* (1753) dat hij in 1700 debuteerde, maar Blauw vond in 1977 een eerste publicatie in 1706. De STCN die daarna tot stand kwam, heeft geen nieuwe vondsten opgeleverd.

⁶⁴ 'Nodiging', Hermanus van den Burg, *Mengelzangen*. Amsterdam: H. Blank, 1717 (2de, vermeerderde druk), p. xii.

iets wat de jeugd bij uitstek kon doen. In een iets latere tekst van Wolff en Deken – gevonden via het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT) – zien we dat woord ‘razen’ op dezelfde manier gebruikt worden, en ook dan is er respect voor die jeugdige staat:

Jong bij jong, en oud bij oud; 't is beter dat Keetje stoeit en raast, dan dat zij ziek en kwaadsprekend wordt.⁶⁵

Het *WNT* geeft als betekenis ‘gekheid maken, stoeien’, maar dat woord ‘razen’ heeft in combinatie met jeugd een gecompliceerde geschiedenis, en misschien wordt nog wel iets meer bedoeld dan dat. We komen het woord in 1564 tegen in een terugblik die Coornhert, toen 42 jaar oud, op zijn jeugd geeft:

wil ick, als eenen die langhe in Venus leggher ghedient hebbe, sonder hare soudye (dat my nu van gantscher zielen lief is) oyt ghenoten te hebben, een weynigh seggen vande manyeren haarder soldaten, opdat de Jeucht die rasende slaverny verstaande, deses helschen Goddinnen valsheyt mercken, ende der versochten raadt tot hunluyder heure sinlijckheyt volgende, in verstandigher vrijheydt ghenyeten moghen.⁶⁶

Razen hoort dan bij de slavernij van de liefde – waar Coornhert uit eigen ervaring veel over kon vertellen, want hij werd verliefd op een meisje waar hij eigenlijk niet mee mocht trouwen, en hij moest het nodige ontberen toen hij dat toch deed.⁶⁷

‘Razende slaverny’ van de liefde, het heeft sommige tijdgenoten van Coornhert ongetwijfeld doen denken aan het epos *Orlando Furioso* dat de Italiaanse dichter Ariosto in 1532 schreef. In dat epos is Orlando een heldhaftig ridder in dienst van Karel de Grote, tot hij verliefd wordt en van gekkigheid niet meer weet wat te doen. Het epos werd in 1615 voor het eerst in het Nederlands vertaald en diende toen, blijkens de titel, als ‘hoogste voorbeeld van oprecht ridderschap’.⁶⁸ Niet echt een boek gericht op de jeugd, en dat blijft ook in tweede instantie zo, als het epos in 1649 opnieuw wordt vertaald en dan een voor ons bekende titel krijgt: *De razende Roelant*.⁶⁹ In dat

⁶⁵ B. Wolff en A. Deken, *Historie van Mejuffrouw Cornelia Wildschut*. 's-Gravenhage, 1793, deel 3, p. 342.

⁶⁶ Geciteerd via D.V. Coornhert, *Zedekunst dat is wellevenskunste*. Uitgegeven en van aantekeningen voorzien B. Becker. Leiden: Brill, 1942, p. 32. Die citeert *Wercken van D.V. Coornhert*. Amsterdam: Colom, 1630, deel 1, p. 242.

⁶⁷ Zie bijvoorbeeld H. Bongers, *Dirck Volckertszoon Coornhert. Studie over een nuchter en vroom Nederlander*. Lochem: De Tijdstroom, z.j. [1941], hoofdstuk II.

⁶⁸ *Il divino Ariosto oft Orlando furioso. Hoogste voorbeeld van oprecht ridderschap. Oock claren spiegel van beleeftheijt voor alle welgeboorne vrouwen: begrijpende ouer hondert nieuwe historien*. Antwerpen: D. Mertens, 1615.

⁶⁹ *De razende Roelant*. In 't Italiaans gestelt door Louys Arioste, en nu vertaalt door J.J. Schipper. Antwerpen: F. Fikkaert, 1649. Een moderne integrale Nederlandse vertaling verscheen pas in 1998 (*Orlando Furioso - De razende Roeland*. Met alle prenten van Gustave Doré en een inleiding van Italo Calvino. Vertaald door Ike Cialona. 2 Dln. Amsterdam: Athenaeum - Polak & Van Gennep, 1998). Bij die gelegenheid schreef recensent Martine Vosmaer: ‘Omdat de Orlando zo weinig vertaald is, bleef hij in Nederland onbekend [...]', maar die conclusie lijkt me niet te rechtvaardigen. Het personage ‘Razende Roeland’ genoot, gezien het gegeven dat die naam al in de 18^e eeuw een staande uitdrukking in het Nederlands was, zeker enige bekendheid, zie <http://www.trouw.nl/tr/nl/4512/Cultuur/archief/article/detail/2712698/1998/05/15/BEHALVE-VERLIEFD-IS-ORLANDO-OOK-BEZETENike-Cialona-maakt-poezie-van-Ariosto-s-Orlando-Furioso.dhtml>. Zie ook deze recente bewerking voor kinderen: Agava Kruijssen, *Razende Roeland*. Houten: TerraLannoo, 2007.

boek wordt de razende verliefdheid van Roeland breed uitgemeten, maar niet speciaal voor een jeugdig publiek. Dat blijkt al een beetje omdat in datzelfde jaar ook het vervolg op dat werk verschijnt, onder de titel *De bezadigde Roelant*.⁷⁰

Na het midden van de 17^e eeuw, moet het woord steeds meer met de jeugd verbonden zijn geraakt. We vinden het in de Malletanalyse van de liedbundels, bij Van den Burg, en vrijwel tegelijkertijd ook in een andere bundel - 't *Vermaaklyk Lottooneel van Holland*⁷¹: 'Met zoete Meisjes is 't goed grobbelen [=knuffelen], en zoet raasen'. In een tweede avonturenroman van Nicolaas Heinsius, die in 1712 verschijnt, *Don Clarazel de Gontarnos, ofte den buyten-spoorigen dolenden ridder*, zien we dat de uitdrukking 'razende Roeland' inmiddels ook met de jeugd geassocieerd wordt.⁷² Want die wordt daar gebruikt voor de jonge hoofdpersoon Clarazel die – als Don Quichote – wanhopig graag ridder wil worden, maar in zijn jeugdigheid en verliefdheid ook trekken van Ariosto's Orlando heeft. Als Clarazel zich in een onbesuisde actie opwerpt als beschermmer van een reizende bisschop, wordt hij door de bewaker van de bisschop tot de orde geroepen:

De *Corporaal*, dewelke de drie overige Ruiters *commandeerde*, en niet wist wat hy van de woorden gedenken sou, die hy hem [=Clarazel] hoorde spreken, antwoorde op een bezadigde wyze: Ik weet by God niet, wat een rasende *Roeland* gy zyd, of wat reden gy hebdt myn Heer den Bisschop, dien wy door order van onze Ritmeester na *Bourges* begeleiden, om hem voor d'aanval van struik-roovers te beschutten, aldus op den vollen land-weg aan te randen.⁷³

In de periode daarna is dat 'razen' in gebruik genomen als algemene aanduiding van luidruchtig en levenslustig gedrag van jongeren. Denk maar even aan het in 1845 geschreven sinterklaaslied "Zie, de maan schijnt door de boomen,/Makkers! staakt uw wild geraas', van de hand van J.P. Heije.

Het is dat type razen dat we ook terugvinden in het jeugdboek *Razende Roeltje* van Diet Kramer uit 1931. In het spreekwoordenboek van F.A. Stoett verschenen rond 1924 staat Roeland nog getypeerd als iemand die 'als een woedende, razende vernier overal verderf brengt, tot hij zijn verstand terugkrijgt'.⁷⁴ Maar naast die negatieve betekenis is er een positieve, want de Roeland die

⁷⁰ *De bezadigde Roelant*. Door François van Rosset, in 't Frans gestelt, en nu vertaelt door I.I. Schipper. Amsterdam: I.I. Schipper, 1649.

⁷¹ 't *Vermaaklyk Lottooneel van Holland, Zynde een mengelmoes van zinryke, keurige, geestige, snaakse, vremde, en wonderlyke Loteryspreuken*. Leiden, 1705-1707, deel 1, p. 152.

⁷² Zie ook <https://onzetaal.nl/taaladvies/advies/een-razende-roeland>.

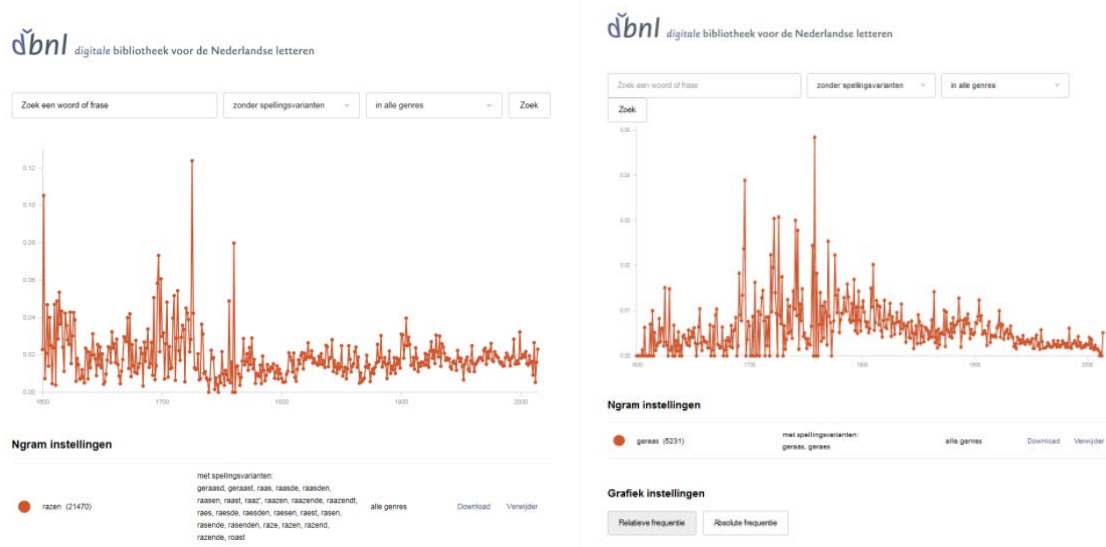
⁷³ *Don Clarazel de Gontarnos, ofte den buyten-spoorigen dolenden ridder: behelzende desselfs standvastige liefde voor de schoone Silviana, syne dappere daden, wonderlyke avonturen en gevaarlyke gevechten tegens wreede reusen, verschrikkelyke monsters, bedriegelyke tovenaars en boos-aardige ridders: beneffens de doortrapte fielteryen van Gandales, sijn schild-knecht*. Gilbert Saulnier Du Verdier, Nicolaas Heinsius. Amsterdam: P. Verbeek, 1712, p. 322. In J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*. IV. Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van de Republiek der Vereenigde Nederlanden (2). Haarlem: Bohn, 1924, deel 4, p. 307 en een ongepubliceerde scriptie van Michiel van Laarhoven (*Een ridder als bestseller Een onderzoek naar Heinsius' Don Clarazel*, Utrecht 2005) wordt gewezen op de overeenkomsten met Cervantes' *Don Quixote de la Mancha*, maar niet op deze mogelijke overeenkomst met Ariosto's Orlando.

⁷⁴ Zie F.A. Stoett, *Nederlandsche spreekwoorden, spreekwijzen, uitdrukkingen en gezegden*. Zutphen: W.J. Thieme & Cie, 1923-1925 (vierde druk), p. 212.

http://www.dbnl.org/tekst/stoe002nede01_01/stoe002nede01_01_2013.php - v1939.

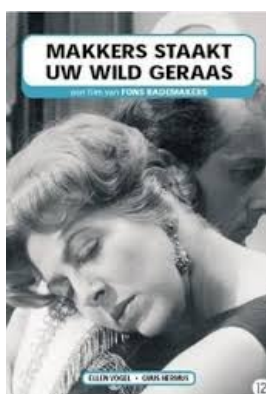
Kramer schetst blijkt in veel opzichten een held. Zoals Riemer Reinsma in 1998 in zijn boek *Gezegden* schrijft: ‘Het motief van de razende Roeland kreeg in de Nederlandse (jeugd)literatuur nog een curieus staartje. Diet Kramer publiceerde in 1931 het veelverkochte jongensboek *Razende Roeltje*, waarin Roeltje in hoofdtrekken dezelfde inborst heeft als zijn grote literaire naamgenoot: opvliegend, maar met een goed hart.’⁷⁵ Het razen van de jeugd is sinds de 18^e eeuw dan al iets positiefs, zelfs voor de brave Wolff en Deken.

Een klein beetje patroonanalyse kunnen we nu al doen, door de frequentie van woorden als uitgangspunt te nemen. Aan de nGram viewer van de DBNL kun je zien dat het woord steeds minder gebruikt wordt, en we zo het contact met de betekenis ervan kwijtraken:

DBNL, nGram viewer, zoekresultaten voor razen en geraas met spellingsvarianten.

Maar toch hield het nog een tijdje de betekenis die we uit die historische lijn voort zien komen. Kijk maar naar Fons Rademakers tweede film, *Makkers staakt uw wild geraas*. Tegen de achtergrond van het Sinterklaasfeest laat Rademakers zien hoe jeugdige opstandigheid zich eind jaren vijftig tegen de volwassen burgerlijkheid keerde.⁷⁶ De film zou je kunnen lezen als een directe verwijzing naar historische reflecties op de razende jeugd.

Filmposter voor Fons Rademakers, *Makkers staakt u wild geraas*, 1960.

⁷⁵ R. Reinsma, *Gezegden. Thematisch geordende selectie van Nederlandse gezegden met uitleg*. Den Haag: SDU, 1998.

⁷⁶ http://nl.wikipedia.org/wiki/Makkers,_staakt_uw_wild_geraas.

Als we woorden als deze in het vizier nemen – naast ‘razen’ bijvoorbeeld ook ‘steigeren’⁷⁷ of ‘trappelen’ of ‘shockeren’⁷⁸, dan kunnen we veel beter zien hoe in vroegmoderne teksten niet alleen het ideaal van zoetspelende kinderen te vinden is⁷⁹, maar ook het ideaal van de jongere die voor zichzelf opkomt, gelijkgestemden zoekt onder zijn *peers*, en verantwoordelijkheid ontwikkelt voor het eigen doen en laten – precies de stadia die in de moderne psychologie in de leeftijdsfase van de adolescentie worden onderscheiden.⁸⁰

->|<-

Conclusies

Die zijn heel kort. Hoe beperkt misschien ook de analyse van geval tot geval, en van tool tot tool, we kunnen uit de combinaties van analyses wel iets opmaken. Vooral nieuwe vragen, zou ik zeggen, omdat de resultaten door onstabiele tools en incomplete tekstverzamelingen nog zo voorlopig zijn dat ik ze niet als conclusies kan presenteren. Zo’n vraag is bijvoorbeeld wat het effect van dat enorme contingent teksten voor jongeren geweest zou kunnen zijn. Vormde dat de voedingsbodem voor de mondigheid van Nederlandse jongeren die buitenlandse reizigers in de vroegmoderne periode constateerden?

De eerste proefjes die we doen met digitale middelen, morrelen ook aan dat soort bestaande inzichten, en ook dat is van waarde. Over die verbazing van die reizigers is in bestaand onderzoek al veel geschreven, maar of dergelijke observaties wel zo groot in aantal – en dus zo wijdverspreid – waren, valt te bezien: we zouden alle reisteksten eens systematisch digitaal door moeten ploegen om te zien hoe vaak ze van die mondigheid verslag doen, en wat die mondigheid precies inhield. Een eerste nog niet zo gerichte zoektocht in wat er nu van dat materiaal gedigitaliseerd is, leverde me tijdens dit fellowship nu niet meteen een rijkdom aan citaten op.⁸¹

⁷⁷ Een klein beginnetje: toen uitgever Geert van Oorschot in *Tirade 200* terugkeek op de oprichting van dat tijdschrift in 1957, schreef hij: ‘Een groep steigerende jongeren, blakend van energie, bovendien zo intelligent dat ze sceptisch zijn en geen kant en klare oplossing bij de hand hebben! Ze wilden met de literatuur iets doen. Ze wilden misschien wel iets met ons vaderland doen, was mijn naïeve verwachting. Zo’n groep mag je niet dwarsbomen en moet je de ruimte geven die ze zeggen nodig te hebben. En zo begon *Tirade* met Emmens, Smit, Goudsblom, Eijkelboom, Vinken en Nieuwenhuys.’, zie http://www.tirade.nu/?page_id=296. Als Faëton aan zijn vader het verzoek doet de zonnwagen te besturen, gebruikt hij hetzelfde woord ‘steigeren’: ‘Heer vader, gunme en laetme op uwen wagen steigeren’, J.F.M. Sterck, H.W.E. Moller, C.G.N. de Vooy, C.R. de Klerk, B.H. Molkenboer, J. Prinsen J.Lzn., L. Simons, C.C. van de Graft, L.C. Michels, J.D. Meerwaldt en A.A. Verdenius (eds), *De werken van Vondel. Tiende deel 1663-1674*. Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur 1937, p. 49.

⁷⁸ Ook hier een beginnetje: zie C. Visser, ‘De toekomst van de jeugd’, in: *De Gids*. Jaargang 144, Amsterdam: Meulenhoff, 1981, p. 561-568.

⁷⁹ Zie bijvoorbeeld dit citaat van de arts Johan van Beverwijck: ‘Geen jonckheyt dient verdriet geen kint en dient te quelen,/Het spèl ontsluit den mensch, en oeffent hem het lijf,/En dat is al het huys een eerlijck tijt-verdrijf. Geciteerd via J. van Beverwijck, ‘Schat der gesontheit’, in: *Alle de wercken*. Amsterdam: I. I. Schipper, 1660, p. 177.

⁸⁰ P.M. Westenberg, *De jeugd van Tegenwoordig!*. Diesoratie Universiteit Leiden. Leiden: Universiteit Leiden, 2008.

⁸¹ Zie ook <http://blog.kb.nl/de-mythe-van-de-mondige-nederlandse-jeugd>.

Proefjes als deze hebben ook waarde omdat ze helpen de tools beter te maken. Daaraan wordt hard gewerkt in Nederlab, het digitale onderzoeksplatform dat momenteel voor neerlandici wordt ingericht.⁸² En ze zouden moeten dienen als stimulans om alle teksten uiteindelijk te digitaliseren, omdat duidelijk wordt dat het de moeite waard is dit te doen.

Als we deze specifieke proef wetenschappelijke, inhoudelijke waarde willen geven, moeten we het hele andere corpus ook op heel andere invalshoeken gaan doorzoeken. Bijvoorbeeld op het verschil in denken over meisjes en jongens, of het verschil in denken over de volwassen en jeugdige fysiek, of over de veranderende band tussen ouders en kinderen. En hoe zit het met verschillen in denkbeelden op het platteland, en in de grote steden? En in verschillende religieuze milieus?⁸³ In een onderzoeksaanvraag die ik tijdens dit fellowship met Inger Leemans en Peter Boot schreef, staat dit allemaal als wens voor de toekomst geformuleerd.

Meer dank nog

Doel van het fellowship was het verkleinen van de kloof tussen wat we als letterkundigen zouden willen en wat er technisch kan. Hierbij kreeg ik, zoals ik al zei, hulp van velen, ook van buiten het NIAS en de KB.⁸⁴ Het NIAS en KB maakten samen met dit fellowship mogelijk, en boden inspiratie en praktische ondersteuning op tal van momenten.⁸⁵ Ik hoop dat velen na mij van dit voorrecht zullen mogen genieten. Resultaat van die hulp is niet alleen deze lezing, maar ook twee tools die na vandaag voor iedereen beschikbaar zijn. Het gaat om een zoekinterface voor de Short Title Catalogue Netherlands waar we net al even de voordelen van zagen in het grafiekje over de leeftijd waarop auteurs debuteerden⁸⁶, en een nGram viewer waarmee in al het materiaal van de Digitale Bibliotheek Nederlandse Letteren gezocht kan worden op het voorkomen van bepaalde woorden – ook in hun historische spellingsvarianten.⁸⁷

->|<-

⁸² Zie <http://www.nederlab.nl/>.

⁸³ Zie voor dat laatste bijvoorbeeld C. Girtanner, *Verhandeling over de ziekten der kinderen en derzelver natuurkundige opvoeding*. Leiden: Honkoop, 1797, p. 14-15. Vertaald uit het Duits.

⁸⁴ Met name Peter Boot, Ewoud Sanders, Daniel Meijer, Karina van Dalen, gastdocenten Majie Eder, Mike Kestemont, Daniela van Geenen, Mirko Schaefer en Joris van Zundert en de studenten in de Masterlanguage cursus Computatieve Literatuurwetenschap.

⁸⁵ Ik noem hier graag met name Jan Bos, Steven Claeysens, Marieke van Delft, Melanie Immens, Erik Geleijns, Cees Klapwijk, Andrea Langendoen, Ad Leerintveld, Juliette Lonij (zij schreef de code voor zowel de nGram viewer als de STCN tool) en Jenny Mateboer.

⁸⁶ Zie <http://openvirtuoso.kbresearch.nl/sparql>.

⁸⁷ Zie <http://www.kbresearch.nl/ngrams>.

Over de auteur

Prof. dr. Els Stronks is hoogleraar Vroegmoderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Utrecht. Haar onderwijs en onderzoek concentreert zich op multimediale literatuur (woord, beeld, muziek) uit de Nederlandse Gouden Eeuw, op de internationale inbedding van die literatuur en op digitale ontwikkelingen in het vakgebied. Ze is bestuurslid van de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek en CLARIN-NL, en lid van de Adviescommissie Geschiedenis en Letteren van het Prins Bernhard Cultuurfonds.

KB lezing en fellowship

De KB lezing *Jeugdige overmoed. Denkbeelden over jongeren digitaal duiden* werd uitgesproken op 14 januari 2015 in de aula van de Koninklijke Bibliotheek. De lezing wordt gehouden ter afsluiting van het KB/NIAS fellowship, een samenwerking tussen de Koninklijke Bibliotheek en het Netherlands Institute for Advanced Study (NIAS). Els Stronks is de elfde in een rij gerenommeerde onderzoekers die zich sinds 2005 aan de KB en het NIAS verbonden hebben, onder wie Emmanuel Le Roy Ladurie, Jonathan Israel, Lisa Jardine en Marc van Oostendorp.

Met het fellowship wil het NIAS internationaal en interdisciplinair toponderzoek bevorderen. De KB brengt hiermee haar rol als wetenschappelijke bibliotheek met focus op digitalisering onder de aandacht, en vooral de mogelijkheden tot onderzoek die de digitale collecties bieden.

->|<-